

FORMA DITT HEM

MEDSKAPANDE DESIGN INFÖR SJÄLVBYGGERI

Jenny Stenberg

Forma ditt hem - medskapande design inför självbyggeri

© Jenny Stenberg 2020

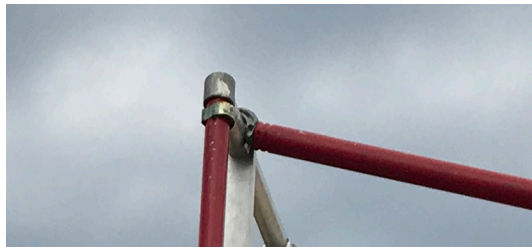
Egnahemsfabriken, Chalmers & Apricus
Tjörn & Göteborg

Version 2023-02-19. Egnahemsfabrikens Skrifter.

Boken kan laddas ner utan kostnad från hemsidan codesigncities.se eller beställas i tryckt form, kontakta jenny.stenberg@apricus.nu angående pris för olika stora upplagor.

Boken finns även utgiven på engelska.

Layout: Jenny Stenberg, Apricus
Foto omslag: Anna Berglund, Tinna Harling

SAMMANFATTNING: Denna text beskriver metoder för medskapande design av bostäder. Egnahemsfabriken på Tjörn som startades av civilsamhället 2017 är en byggcentral och en stödstruktur för dem som vill bygga sitt eget hus eller hjälpa andra att bygga sina hus. Man välkomnar alla men fokuserar särskilt på tre

utsatta grupper på bostadsmarknaden: unga, äldre och nyanlända. Hur kan man stötta dem att skapa sina egna hem? Texten tar i den första delen avstamp i medskapande design och självbyggeri i Latinamerika och beskriver förebilderna för den designmetod som Egnahemsfabriken utvecklar i samverkan med

forskning. I den andra delen beskrivs själva designmetoden, hur den tillämpas och förändras för att bli effektiv och ändamålsenlig. Slutligen diskuteras framtiden, det vill säga om det finns potential för uppskalning av Egnahemsfabriker i andra delar av Sverige – och världen.

Innehåll

VARFÖR MEDSKAPANDE DESIGN? ▪ 4

Medskapande – från student till forskare 4

Modernt medskapande och självbyggeri 5

DEL I: MEDSKAPANDE DESIGN NATIONELLT OCH INTERNATIONELLT ▪ 6

Sverige i början av 1900-talet 7

Sverige idag – intresset för byggemskaper ökar 8

Skapa kollektivboende: bygga hållbara samhällen 10

Svartlamon i Norge en förebild 12

Latinamerika föregångare i självbyggeri 14

Argentinsk arkitekt utvecklar medskapande design i Kuba 15

Medskapande och självbyggeri i Argentina 23

DEL II: EGNAHEMSFABRIKENS DESIGNMETOD ▪ 35

Rita och bygg ditt eget hus – tillsammans [VERSION 1.0] 36

Bygg ditt eget hus – tillsammans [VERSION 2.0 »LITEN«] 49

Rita och bygg ditt eget hus – tillsammans [VERSION 2.0 »STOR«] 53

Alexanders mönstertänkande utvecklas till Egnahemsfabrikens designkort 57

DEL III: FRAMTIDEN ▪ 64

Svårt att nå de mest utsatta grupperna 65

Testa den nya designversionen 2.0 med unga 65

Spridning i landet – och globalt 66

BILAGOR ▪ 68

REFERENSER ▪ 70

VARFÖR MEDSKAPANDE DESIGN?

MEDSKAPANDE är intressant för att det innebär en maktförskjutning i samhället. Att rösta när det är val och låta sitt engagemang för samhällsbyggande vila till nästa val räcker inte för att bygga ett hållbart samhälle ur alla perspektiv. Invånare behöver vara aktiva samhällsbyggare hela tiden. Det visar inte minst den klimatkris vi nu står inför.

Medskapande bygger också kraft hos dem som deltar – »empowerment». De svenska översättningarna »bemyndigande» eller »egenmakt» som ofta används beskriver egentligen inte hela ordets betydelse. De fokuserar nämligen i hög grad på person och hur den upplever situationer, men i mindre grad på hur personer är en del i samhällsbygget. På engelska används ordet ofta med den dubbla betydelsen att både stärka människors tro på sig själva och det egna kunnandet, samt att verka för att ge någon makt och mandat att agera. »Empowerment» på engelska inkluderar alltså själva maktförskjutningen.

Denna text baseras på en förmodan att en förskjutning av makt behövs för att omställning ska ske. En förskjutning åt invånarnas håll. Att invånare kan radera samhälle med engagemang är naturligtvis också en realitet. Medskapande design behöver därför verka inom någon slags ram och mötas av system som tar tillvara invånarnas intressen i ett brett perspektiv.

Medskapande – från student till forskare

Orsaken till att denna text skrivs har en lång historia. Mitt intresse för medskapande design startade för 35 år sedan då jag började arkitektutbildningen på Chalmers. Flera av oss studenter ville utveckla ett professionellt men ändå nära förhållande till invånare, vilket var otidsenligt. Det resulterade i att vi i motvind bildade grupper och startade egna projekt med samhällsanknytning på annorlunda sätt jämfört med hur våra handledarna hade tänkt att vi skulle arbeta. Vi skapade på detta sätt själva en utbildning med hög grad av learning-by-doing,

men den var fortfarande väl grundat i skolans pedagogik med problem-baserat lärande.

Under det tredje året var vi tio studenter som tillsammans åkte till Argentina för att under en termin lära oss om medskapande genom arbete med självbyggeri i ett slumområde. Vi fick hitta lärare själva. Handledare var en argentinsk arkitekt, Omar Varela, som kommit till Sverige som politisk flykting undan diktaturen, och examinator var Sven Thiberg, professor på KTH i Stockholm. Två av oss, Jaan-Henrik Kain och jag, återvände ett år senare för att göra examensarbete i samma område och det fördjupade våra kunskaper än mer om medskapande design.

Maktförskjutning till invånarnas fördel var inte på agendan när vi sedan började arbeta som professionella arkitekter i Sverige. Vinden hade börjat vända i slutet av 1980-talet i och med Brundtlandkommissionens insatser och de aktiviteter i flertalet länder som föregick deras

rapport »Our common future» 1987 samt dokumentet »Agenda 21», som signerades av nästan alla världens politiker 1992. Det var emellertid inte förrän i slutet av 1990-talet som de ganska djärva texterna om invånarinflytande i Agenda 21 började göra avtryck i Sverige. Det förde med sig möjligheten att börja forska på temat.

I början handlade min forskning om medskapande *planering* eftersom det var detta som forskningsfinansiärerna ansåg vara intressant för samhället. Efter ett antal år började finansiärernas fokus förändras och det blev möjligt att även få medel för studier om medskapande *renovering*, vilket fortfarande är ett forskningsområde under utveckling. Nyligen började finansiärerna intressera sig även för byggemskaper och medskapande *design*.

Modernt medskapande och självbyggeri

Under hösten 2017 började en idé om självbyggeri utvecklas på Tjörn av arkitekterna Tinna Harling och Erik Berg tillsammans med en lång rad lokala aktörer som samverkade kring problemlösning för nyanlända flyktingar och utvecklat en metod för möten kallad »Mat & Prat». Forskningsfinansiären Vinnova beslutade att stötta denna idé om modernt självbyggeri och verksamheten tog fart under 2018. Självbyggarcentralen på Tjörn vänder sig särskilt

till tre utsatta grupper på bostadsmarknaden – unga, nyanlända och äldre – men välkomnar alla. Byggcentrumet fungerar som stödstruktur för dem som vill bygga ett eget hus eller hjälpa andra att bygga sina egna hus. Verksamheten har utvecklats i samarbete mellan Tjörns kommun, Svenska kyrkan, Studieförbundet Vuxenskolan, Arkitektföretagen Röd, Inobi och Apricus, Ekopoolen, Föreningen för byggemskaper, Byggbrigaden, Agapes vänner STO, Rädda Barnen, Röda Korset, Omställning Tjörn, Orust Kretsloppsakademi och genom forskningssamverkan med Chalmers och RISE.

Jag kom med i processen i december 2017 som forskare i Vinnova-satsningen, med uppgift att utveckla designmetoden för självbyggarna samt forma modeller för successiv deltagan-

de utvärdering. Jag är också Tjörnbo och aktiv i styrelsen för Egnahemsfabriken, eller rättare sagt i de två styrelserna, eftersom det finns en ekonomisk föreningen för att utveckla verksamheten på Tjörn, och en ideell nationell förening som syftar till att stötta utvecklingen av fler Egnahemsfabriker på andra platser i Sverige – och i världen. Egnahemsfabriken har under åren fått medel från många olika finansiärer. Förutom Vinnova har till exempel Västra Götalandsregionen och Formas finansierat verksamhet och forskning. Dessutom bidrar ett stort antal involverade aktörer med medfinansiering och ideell tid.

Att denna bok har kommit till beror i hög grad på finansiering från Adlerbertska forskningsstiftelsen även om medlen från alla andra finansiärer förstås också materialiseras här. Tanken är att boken ska sprida konkret och handfast kunskap om den medskapande designmetod som Egnahemsfabriken Tjörn har utvecklat och därmed göra den tillgänglig för fler. Texten vill också ge kunskap om bakgrunden till designmetoden, det vill säga de arkitekters arbeten som metoden grundar sig på och tidigare erfarenheter som gett värdefull kunskap. De två delarna kan läsas var för sig och det förekommer en del upprepningar i andra delen eftersom partier av förebildernas designmetoder har använts av Egnahemsfabriken. ●

DEL I

MEDSKAPANDE DESIGN NATIONELLT OCH INTERNATIONELLT

Bilder: Stockholms stadsmuseum, 1980, stockholm.kallan.stockholm.se

Sverige i början av 1900-talet

Självbyggeri i privat regi förekommer både på landsbygd och i städer men intresse för organiserat självbyggeri för en grupp hänger historiskt sett ofta samman med generell omfattande brist på bostäder eller utbredd brist på bostäder för grupper med små ekonomiska resurser. Den utbredda bostadsbrist som vi har i Sverige idag 2020 är troligen en avgörande orsak till varför intresset för självbyggeri ökar. Situationen var liknande i början av 1900-talet. Det var både bostadsbrist och fanns en stor mängd undermåliga bostäder. Detta utgjorde bakgrund till Egnahemsrörelsen, ett program med målet att ge arbetarklassen egna bostäder. År 1904 började staten att ge lån till Egnahemsbyggare och i Stockholm och senare även i Göteborg avsatte kommunerna billig mark. År 1904 började staten att ge lån till Egnahemsbyggare och i Stockholm och Göteborg avsatte kommunerna billig mark. Stockholms kommun startade Småstugebyrån 1926 (senare SMÅA) som stöttade självbyggare finansiellt och praktiskt, man hade en medveten bostadspolitik med övre inkomstgräns för att få

stå i kö (Volny 1977). Man spred också konceptet till andra kommuner, bland annat Göteborg. Mellan 1927 och 1976 byggde 12.000 familjer hus på detta sätt i Sverige. Kommuner stöttade genom rådgivning, kösystem, detaljplaner, typritningar och produktion av billiga prefabricerade byggnadselement samt finansiering bestående av 90 procent statligt lån och 10 procent i form av eget arbete vilket innebar ungefär 2 timmar 6 dagar i veckan under 1 år (Hansson 2009; Lundquist 2015). Även reglerna för amortering var generös: 5 procent tillbaka inom 5 år och resten inom 40 år. Tomten uppläts av kommunen med tomträtt på lång avbetalningstid, byggaren behövde bara betala en liten förskottsavgift på 300 SEK (motsvarar idag 10.000 SEK) (Lundquist 2015). Det positiva, förutom att skapa sig ett hus, var att många människor kände sig stärkta av processen och detta särskilt när det gäller samhällstillhörighet (Valinger and Ekberg 2017). Den kritik som riktades mot SMÅA var att tidspressen vid byggandet var alltför stor samt att familjerna inte fick delta alls i designen av husen. Egnahemsrörelsen dog ut främst beroende på att förvärvsarbete ökade bland arbetare och tid därmed blev en större

bristvara än pengar. Att lånemöjligheterna försämrades spelade också stor roll (Karlsson 2011). Även den bostadssociala utredning som kom 1935 påverkade, den gav kommunerna möjligheter att starta allmännyttiga bostadsföretag vilket bidrog till att bromsa Egnahemsrörelsen men självbyggeri skedde ändå parallellt ända fram till 60-talet i Göteborg och 80-talet i Stockholm (Hansson 2009). SMÅA finns kvar men Stockholms kommun har sålt och idag är det ett privat företag som säljer småhus. Man kan fortfarande reducera kostnaderna med eget byggande, men bara med 150-300.000 SEK (Lundquist 2015).

Den organiserade Egnahemsrörelsen med inslag av självbyggeri i Sverige var som synes inte inriktad på medskapande *design*, utan fokuserade huvudsakligen på att invånare med hjälp av eget arbete skulle medskapa själva byggandet av sitt hus och känna glädje och stolthet över att lyckas förverkliga detta trots knappa ekonomiska resurser. Stat och kommun stöttade detta på olika sätt, inte minst med fördelaktig finansiering och tillgång till mark. Det förekom även projekt inom Egnahemsrörelsen som var betydligt mer inriktade på medskapande design. Ett sådant var Klostermuren på Hisingen i Göteborg, där arkitekt Johannes Olivegren formade en process med 12 familjer som designade sina hus tillsammans med honom, inom en definierad ganska snäv estetisk ram. Hans beskrivning av varför medskapande är viktigt är berörande:

»Med hjälp av en lång rad normer och bestämmelser har vi konstruerat samhällen på ritningar och i förföriska bilder och modeller. Så byggde vi dessa standardsamhällen för standardsvenskar, dessa kära anonyma konsumenter, och hoppades att de skulle trivas och bli lyckliga samhällsmedborgare. När husen och områdena stod färdiga kom invånarna. De var verkliga människor, som kanske levt hela sin tid på landet eller i Norrland, i Finland eller i Jugoslavien. De har fått lämna släkt och vänner, platser och

arbetsuppgifter som de älskat och invanda samlevnadsmönster som formats under många generationer och av dem själva. I det nya huset och bostadsområdet möter de en främmande värld, en färdiggjord fysisk miljö med helt andra egenskaper än de varit vana vid och med människor som de aldrig sett förut. Och vilka hjälpmedel gav vi dem för att de skulle kunna bilda det nya samhället tillsammans? I bästa fall en beskrivning av hur kylskåpet, spisen eller maskinerna i tvättstugan fungerade.

Finns det ett bättre sätt att bygga samhällen på? Alldeles säkert. En avgörande förbättring skulle inträda om vi på verkligt allvar kunde inse att ett samhälle i första hand byggs med människan som byggsten; och att resultatet inte främst är hus, gator och ledningar utan en social miljö, en social process som sammanför människor till nya förhållanden och levnadsmönster; en ständig samhällsbildningsprocess där individer och grupper utvecklas genom att ge varandra samhörighet och stimulans när de tillsammans formar sin bostad och den närmaste omgivningen och tar ansvar för dess drift och vidareutveckling.» (Olivegren 1975, 35)

Sverige idag – intresset för byggemaskaper ökar

Egnahemsrörelsen började få ny luft under vingarna i Sverige under 2010-talet, som en följd av lyckade erfarenheter av så kallade byggemaskaper (Baugemainschaften) i Tyskland där konceptet är mycket väl utvecklat och står för en väsentlig del av bostadsproduktionen – 10-20 procent är inte ovanligt. Baugemainschaften betyder att invånare går samman och agerar byggherre för nyproduktion eller renovering av hus de själva ska bo i. Det är ofta kommuner som driver utvecklingen framåt. Städerna Freiburg, Tübingen och Hamburg har varit föregångare och man skapar

ramar och regel för att byggemenskapsgrupper som formas ska bidra till samhällsbygget samtidigt som de bygger åt sig själva (Ache and Fedrowitz 2012). Exempelvis får grupperna som bildas delta i tävlingar för att få markanvisning, där de tydligt ska tala om vad de kommer att ge tillbaka till samhället i form av integration av annat än bostäder för sig själva. Det kan vara att några lägenheter blir ett hospice eller att en del av byggnaden blir demensboende. Bästa grupperna ur samhällssynpunkt vinner och dessa stöts sedan att tillsammans forma kvarteret. Nästan 10 procent av invånarna i Tübingen bor nu i byggemenskaper. En viktig anledning till att man lyckas i Tyskland är att bankerna har förändrat sin syn på hur man lånar ut pengar och skapat särskilda former av lån till byggemenskaper. I och med den form som Tyskland utvecklat för kommunal och statlig stöttning av byggemenskaper, ser bankerna byggemenskaper som säkrare låntagare än stora byggare som bygger för försäljning.

I Sverige är konceptet fortfarande relativt nytt men expanderande, allt fler byggemenskaper bildas. En tydlig skillnad är att kommunerna hittills inte har tagit den aktiva bostadspolitiska roll som man gjort i Tyskland och att det i Sverige är svårt för byggemenskap att få lån, vilket inneburit att det främst är ekonomiskt resursstarka personer från medelklass som deltar (Svensson 2012). Det finns förebilder när det gäller socialt ansvarstagande också i andra länder dit bygge-

menskaper spridits från Tyskland, till exempel i Wien där feministiska grupper uppmanas att uttrycka sina bostadspreferenser (Czischke 2017). Den svenska staten har emellertid inte heller initierat någon plan för hur bankväsendet i Sverige kan utvecklas för att gynna byggemenskaper, vilket innebär att en av de viktigaste förutsättningarna för att en sådan här rörelse ska få fart ännu inte är uppfylld. En annan stor stötesten är markfrågan och inte heller där finns det lösningar i Sverige. Kommuner behöver förändra sin syn på hur de upplåter och säljer mark om byggemenskaper ska utvecklas som i Tyskland.

Trots dessa stora hinder finns det intresse för byggemenskaper i Sverige. De som driver frågan framåt är i hög utsträckning arkitekter, ingenjörer

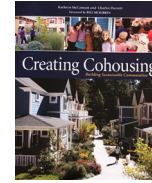

Byggemenskap i Tyskland. Foto: Jenny Stenberg.

och andra professionella med kunskap om plan- och byggprocessen, tillsammans med aktiva invånare från medelklass, som vill utveckla ett bra boende för sig själva samtidigt som de ser byggemaskaper som ett viktigt komplement till den marknadsdrivna bostadsproduktionen – som uppenbart inte förmår producera bostäder i den takt som behövs och heller inte till priser som invånare kan eller vill betala för sin bostad. Det finns också ett ökande intresse från äldre från alla samhällsklasser, vilket hänger samman med att den socioekonomiskpolitiska situationen i landet fört med sig en högst oklar bostadssituation för dem som är riktigt gamla. Både på landsbygd och i städer går grupper med äldre samman för att bygga åt sig själva. Byggemaskaper har emellertid ännu inte attraherat andra utsatta grupper på bostadsmarknaden i Sverige, som ungdomar, nyanlända, sjukskrivna, arbetslösa och människor med låg inkomst kopplat till profession.

Byggemaskaper innebär inte automatiskt medskapande *design*. Det vanligaste är antagligen att man som medlem i en byggemaskap styr utformningen i någon utsträckning men hur mycket varierar. Dels beror det på vad medlemmarna i byggemaskapen vill och därmed avtalar med arkitekten och andra involverade experter. Dels beror det på arkitektens vilja att överläta makt över design till medlemmarna som ska bo i huset. Dels beror det på arkitektens kompetens i att genomföra medskapande designprocesser. Arkitektstudenter får inte sådan kunskap per automatik i utbildningen, utan måste på mastersnivå prioritera att få den kompetensen till exempel genom att välja kursen »Design and planning for social inclusion» som ges av Chalmers tre månader på heltid i Hammarkullen varje år. Där lär man sig grunderna i medskapande design och planering samt utvecklar kunskaperna genom ett samverkansprojekt med civilsamhälle och lokala praktiker som till exempel bostadsföretag, grundskola och fritidsgård.

Skapa kollektivboende: bygga hållbara samhällen

Den här boken fokuserar på *skapande* av bostäder snarare än själva boendet – processerna kan alltså leda till både ensamboende och tillsammansboende. Även om vi alltså inte fokuserar på det som brukar benämnas kollektivboende kan det vara intressant att lära från sådana erfarenheter, eftersom det berör frågan om »empowerment». Boken »Creating Cohousing: Building Sustainable Communities» (McCamant & Durrett 2011) beskriver kollektivt byggande och boende i en nordamerikansk kontext. Författarna är arkitekter som introducerade »cohousing» i USA och har utvecklat omkring femtio sådana genom åren och skrivit flera böcker om detta.

McCamant & Durrett är särskilt intresserade av kollektivboende för äldre och anser det intressant att sådant boende är livsstilsförändrande och hållbart ur många, om inte alla, samhällsperspektiv. De menar att kollektivboende handlar om att återskapa positiva sociala nätverk som fanns förr, men att man försöker göra det utan att ta med det negativa som fanns i dessa strukturer. De beskriver sedan en mängd olika kollektivboenden både i USA och Europa samt de gemensamma faktorer som enligt deras erfarenhet karaktäriserar formandet av modernt kollektivboende (McCamant & Durrett 2011, 25-30):

1. Deltagande process. De boende organiserar och deltar i planering och design av boendet och ansvarar som grupp för alla beslut.
2. Design som underlättar gemenskap. Utformningen av boendet bidrar till att en stark samhörighet utvecklas.
3. Generösa gemensamma ytor. En väsentlig del av ytorna designas för dagligt bruk som kompletterar de privata ytorna.

4. Fullständig boendekontroll. De som bor ansvarar själva för all skötsel och fattar gemensamma beslut om hur.
5. Icke-hierarkisk struktur. Delat ansvar mellan alla vuxna i boendet.
6. Separata inkomstresurser. Alla betalar en avgift för sin del men delar annars inte inkomst mellan sig och producerar oftast inte gemensamma ekonomiska resurser.

McCamant & Durrett menar att alla dessa karaktärsdrag alltid finns i det som de kallar kollektivboende och att de är en förutsättning för att boendet ska bestå. Detaljerna kan skilja, men alla finns alltid med.

Kollektivboenden skiljer sig åt i storlek men de flesta har 15-34 hushåll. Dansk erfarenhet säger att 20-50 hushåll är optimalt och boken rekommenderar starkt att man aldrig ska överstiga 50 hushåll. Man ska också undvika små boenden eftersom det ställer för stora krav på var och en. Boken beskriver även att det finns stora miljömässiga och ekonomiska vinster att göra på kollektivboende, men går inte in på detaljer om detta.

Mest intressant för Egnahemsfabriken är kanske kapitlen om genomförande och deltagande design (McCamant & Durrett 2011, 215). De boendes deltagande i dessa processer är kollektivhusets starkaste tillgång, säger McCamant & Durrett, och samtidigt finns det hinder för dess förverkligande i form av kunskapsbrist, tidsbrist, etcetera. Författarna menar att det är en balansgång. Att lämna för mycket makt till en utvecklare kan ge större ekonomisk trygghet och snabbare byggprocess, men samtidigt få negativ effekt på den sociala sammanhållningen vilken boendet sedan ska vila på. Finansieringen är förstås en nyckelfaktor. Den avgör hur mycket makt de boende måste lämna ifrån sig till utvecklare. En ytterlighet är att utvecklare gör klart projektet först, utan störande inverkan från amatörer som bromsar processen. McCamant & Durrett menar dock att detta inte är en framkomlig väg, vilket visas av att

Kollektivhuset Färdknäppen. Foto: Kerstin Känekull.

nästan inga kollektivhus har byggts på det sättet varken i USA eller Europa. De förklarar det med att både den medskapande designprocessen och möjlighet till kollaborativa byggandet behövs, för att de boende ska få möjlighet att känna av om de vill bo med de människor som är aktuella och förfina sin vision allt eftersom.

Rekommenderad läsning om erfarenheterna i Sverige:

»De byggde gemenskap: erfarenheter från tio bygg- och bogenheter i Sverige» (Westholm 2019).

»Bygga seniorboende tillsammans» (Blomberg & Kärnekull 2013).

Svartlamon i Norge en förebild

Det finns flera goda exempel i Sverige och övriga Norden på olika grader av modernt självbyggeri och medskapande design men vi ska inte gå genom dem här eftersom de finns beskrivna i andra texter. En av förebilderna verkar dock få mer betydelse än andra för Egnahemsfabriken på Tjörn, nämligen fem radhus i Svartlamon i Trondheim i Norge som byggdes 2015–2017, och vi ska därför titta närmare på det projektet. [Se Nøysom arkitekters presentation av projektet på konferensen »Socialt bostadsbyggande och modernt självbyggeri» socialtbyggande.se och eksperimentboliger.no] De självbyggda radhusen i ett gammalt arbetarkvarter ägs av en stiftelse och hyrs av de boende för 5500 NKR (Holm 2018). Stiftelsen styrs av kommunen och de boende tillsammans – låga kostnader och återbruk är viktiga ledord för verksamheten. Marken arrenderas av kommunen som köpte den av privata markägare och det finns totalt 30 hus med cirka 240 invånare i 130 bostäder. Områdets bostadspolitiska och ekologiska program kom till som ett resultat av en lyckad ockupation – nu arbetar invånarna i området tillsammans med kommunen och området har klassats som stadsekologiskt experimentboende [se www.svartlamon.org].

Foto: Vigdis Haugtro.

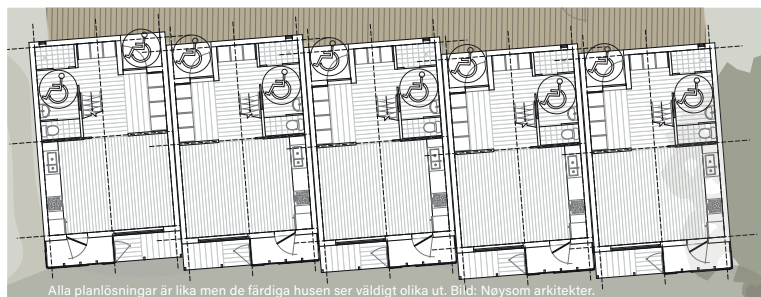
Foto: Vigdis Haugtro.

Modellbygge. Foto: Nøysom arkitekter.

Foto: Vigdis Haugtro.

Alla planlösningar är lika men de färdiga husen ser väldigt olika ut. Bild: Nøysom arkitekter.

Självbyggarna gjorde det mesta av husen tillsammans, med support från snickare och andra experter. Den medskapande designen har utförts på volontärbasis eftersom några av arkitekterna själva bodde i området. Självbyggarna har använt återvunna byggmaterial och det har blivit billigt. De fem radhusen har kostat 3.000.000 NKR vilket enligt arkitekterna är en femtedel av vad det brukar kosta att bygga bostäder i Norge.

Något som också är intressant med radhusen på Svartlamon är den skillnad som man kan notera om man jämför ritningen och den färdiga byggnaden. Trots att planlösningarna är närmast identiska för de fem radhusen blev det färdiga husets fasader personliga, brokiga och mångfacetterade – en mycket spännande arkitektur och i mina ögon väldigt vacker. Detta resultat har uppnåtts genom att Nøysom arkitekter designat en stomme som ger mesta möjliga flexibilitet när den är rest. De boende har därför kunnat använda en stor mängd begagnade olikartade byggmaterial som de hittat billigt eller gratis under byggtiden. Även olika typer av fönster, dörrar och yttreväggsmaterial har alltså kunnat passas in i den flexibla stommen. Också invändigt har de boende utvecklat egna personliga boendemiljöer.

Invändigt har de boendes kreativitet fått ännu större spelrum. Foto: Line Anda Dalmar.

Denna ganska stora maktförskjutning till invånarnas fördel som arkitekterna berett vägen för med sin inställning och genomtänkta grunddesign är ovanlig. Att maktförskjutning sker är en viktig förutsättning för att medskapande design ska kunna utvecklas till sin fulla potential. Enligt min mening.

Latinamerika föregångare i självbyggeri

Latinamerika är en föregångare när det gäller självbyggeri och har dessutom under många år legat före Europa när det gäller akademiskt engagemang med civilsamhället. Diktaturer har spelat roll för denna utveckling liksom de utbredda orättvisorna och de ekonomiska och politiska kriser som utspelar sig. Exempelvis har de starka minnena från diktaturen i Argentina gjort att samhället genom samverkan mellan professionella och civilsamhället har en hög beredskap att snabbt reagera på problem och ta gemensamt ansvar vid kriser. Medelklassen i Buenos Aires skapade under en av de svåraste ekonomiska kriserna ett väl utvecklat stödnät i form av soppstationer och barnpassning för invånare från slumområden, så kallade informella bosättningar, så att de kunde intensifiera sin verksamhet med att samla in avfall för återvinning i centrum och på så sätt öka sina inkomster. Staten bidrog genom att ta bort alla stolar i vissa tåg, så att hela vagnarna med återvinningsavfall kunde köras in för transport till sorteringsplatser som invånarna hade skapat i anslutning till sina boendeområden.

I Buenos Aires bor mer än 20 procent av stadens 12,8 miljoner invånare i otillräckliga bostäder och det ser ungefär likadant ut i resten av Latinamerika. De utbredda och växande orättvisorna skapar i sig själv självbyggerikulturer eftersom många människor måste ta saken i egna händer om de ska ha en bostad. I Buenos Aires finns 40 år gamla informellt byggda områden i tätorten som fortfarande växer, nu ofta på höjden eftersom det inte finns mer mark att bygga på. I området Barrio 31 precis vid centralstationen bygger man nu 6-7 våningshus. Det är ofta erfarna hantverkare som bygger de informella husen, beroende på att det kommer sådana till storstaden från andra Latinamerikanska länder, till exempel Paraguay och Bolivia, på grund av hög arbetslöshet och andra kriser i hemländerna. Dessa hantverkare bygger alltså på informella uppdrag parallellt med att de har tillfälliga arbeten hos byggföretag. Kvaliteten på själva byggnaderna i informella områden är därför relativt bra i Buenos Aires. Avloppslösningar och elektricitet är däremot ofta undermåliga liksom stadsplaneringen. Vi ska inte gå in på självbyggerierfarenheter från hela Latinamerika här, men göra några nedslag i sammanhang som påverkat utvecklingen av Egnahemsfabriken på Tjörn.

Barrio 31 & La Cava, Buenos Aires, 2017. Foto: Jenny Stenberg & Jaan-Henrik Kain.

Mikrobrigader Kuba

År 2014 fick jag genom Adlerbertska forskningsstiftelsen möjlighet att göra en forskningsresa till Kuba för att lära om invånarnas aktiva medverkan i Havannas utveckling och planering, med särskilt fokus på att klara upprustningen av bebyggelsen i Gamla Havanna som är UNESCO-skyddat världsarv. Husen rasar dessvärre i snabb takt. Efter varje regn ramlar något ihop och det finns inte resurser att rusta upp dem med statliga pengar trots externt stöd för att skydda världsarvet. Man behöver alltså de boendes arbetsinsatser för att klara den svåra uppgiften tillräckligt snabbt, många är dessutom arbetslösa och vill bidra. Man vill också ha med invånarna av politiska skäl, staten ser det som negativt att upprustningen av kulturarvet ska bidra till vidareflyttning och gentrifiering. När det sedan 2012 blivit tillåtet i Kuba att köpa och sälja fastigheter har statens möjlighet att påverka denna process minskat och man ser redan i Gamla Havanna att en gentrifieringsprocess pågår.

Resan gav också nya insikter för mig när det gäller självbyggeri. Jag visste att så kallade Mikrobrigader som genomfördes i Kuba hade släktskap med det som SMÅA genomförde i Sverige i början av seklet. Mikrobrigader var ett sätt för staten att under bostadskrisen på 1970-talet snabbt bygga bostäder trots att Kuba inte hade en industri för detta (Mathéy 1989). Metoden gick ut på att under ett antal månader frigöra arbetare från sina vanliga tjänster och ge dem uppdrag att tillsammans med andra arbetare bygga bostadshus. En kollega fick ta över arbetarens insats och med sitt dubbelarbete alltså också bidra solidariskt till bostadsbyggandet. Även andra yrkesgrupper än byggnadsarbetare, till exempel lärare, socialarbetare och läkare, arbetade i mikrobrigader. Man byggde 80.000 bostäder på detta sätt under 70-talet. Under början av 80-talet utvecklade staten nya idéer om andra sätt att driva industriellt bostadsbyggande, vilket emellertid misslyckades, och i mitten av 80-talet återkom Mikrobrigader därför som statlig byggstrategi för bostäder. Mikrobrigader var 1989 enligt Matheys artikel åter lika vanligt som på 70-talet.

Gamla stan & Alamar, Havanna, Kuba 2014 & 2016. Foto: Jenny Stenberg & Jaan-Henrik Kain.

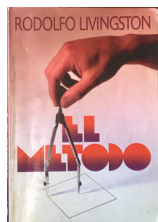

Likheten med det som SMÅA gjorde i Sverige 1926-1984 ligger dels i designtänkandet. Designen av det som Mikrobrigader byggde gjordes enhetlig och i förväg av en professionell arkitekt utan medskapande av dem som skulle bo där. Det är också likt i val av material och byggteknik. Det skulle vara enkelt så att alla människor kan förstå och använda tekniken och den skulle vara mycket billig för att hålla ner de totala kostnaderna.

En skillnad är att finansieringen av Mikrobrigader i Kuba helt och hållet var finansierat av staten, med visst stöd av välgörenhetsorganisationer. En annan skillnad finns angående »empowerment». För dem som var med i Mikrobrigader fanns inte någon koppling mellan de hus som man bygger och den bostad som man eventuellt fick flytta in i – det var alltså separata system för det kollektiva byggandet och kön till boende. Man tilldelades bostad någonstans, ofta långt bort från där man hade sina rötter och vänner. Det bröt många band och alienerade människor.

I SMÅA däremot byggde man sitt eget hus, ofta i samverkan med andra självbyggare. Att man själv skulle bo i det man byggde underlättade för att engagera människor och de involverade blev också stärkta som grupp. Detta är viktigt inte minst när det handlar om att producera bostäder för de grupper i samhället som har det svårast på bostadsmarknaden.

Argentinsk arkitekt utvecklar medskapande design i Kuba

Det jag lärde mig som var nytt var emellertid något helt annat, något som alla arkitektstuderande i Kuba lär sig: hur man blir »community architect». Den utvecklingen påbörjades genom att Kuba på 1960-talet fick besök av en argentinsk arkitekt – Rodolfo Livingston – som utvecklade en metod för deltagande design av bostadsutveckling genom att i östra Kuba 1961-62 tillsammans

med en grupp fattiga människor designa ombyggnation av deras hus. Metoden beskrivs detaljerat i boken »El Metodo» (Livingston 1995). Livingston vidareutvecklade sedan metoden i Buenos Aires under flera år.

1991 återvände han till Kuba på uppdrag av kubanska staten och arbetade vidare med idéerna. 1994 formades som ett resultat av arbetet en nationell kommission med deltagare från alla provinser i Kuba som fick uppgiften att forma »arquitectos de la comunidad» i alla kommuner. Det betyder »community architects» på engelska, ungefär byarkitekt, stadsdelsarkitekt, områdesarkitekt, lokalsamhällesarkitekt, gemenskapsarkitekt på svenska. Den metod som Livingston utvecklat tillsammans med invånare och unga engagerade arkitekter i Kuba, som alltså integrerar arkitekturfrågor med bostadsproblematik, blev därmed uppskalad nationellt och det skedde på kort tid. Detta var unikt i världen, beskriver Livingston i sitt förord till boken.

Här nedan beskrivs en medskapande process för ombyggnad eller utbyggnad av bostäder. Livingstons metod kan också användas för medskapande design av nybyggda bostäder eller för design av vad som helst. Eftersom denna kunskap har påverkat Egnahemsfabrikens medskapande designmetod ganska mycket, och boken endast finns utgiven på spanska, beskrivs Livingstons designprocess ganska ingående nedan.

Alamar, Havanna, Kuba, 2016. Foto: Jenny Stenberg & Jaan-Henrik Kain.

En arkitektroll med ansvar för samhällsbyggande

Livingstons utgångspunkt var hans insikt om att arkitekter bidrar till misär genom sin brist på aktivitet. Kuba hade ju tidigt efter revolutionen satsat på att alla människor skulle ha bra läkarvård genom att läkare har personlig tät kontakt med alla i befolkningen. Men hälsoproblemen var trots det stora och de berodde bland annat på att husen hade stora brister när det gäller täthet, ventilation och trångboddhet, samt dåliga designlösningar med tanke på användning (exempelvis trånga kök). Arkitekter måste alltså, menade Livingston, på samma sätt som läkare ta ansvar för sin personliga relation med människor, bistå dem och »empower» dem att utveckla sin bostad. Alla människor har rätt till »community architect» menade han.

Bostad är en process, sa han också. Att förbättra en bostad är att vårda relationer, att utveckla ett förtroendefullt samarbete. Samma sak om man bygger en ny bostad. Arkitekten behöver ta ansvar för att måla upp processen tillsammans med invånarna. När processen blivit tydlig för alla och resultatet synligt, är det inte svårt att ta rimligt betalt för arkitekten, det ingår i processen att synliggöra det behovet. I ett respektfullt samarbete, med ett resultat som svarar mot behov och preferenser hos invånarna, betalar de med glädje för arbetet. Ungefär så här beskriver Livingston hur det fungerar att arbeta som »community architect», dessa är alltså ett antal steg som man behöver gå genom:

- Klimatet och platsens miljömässiga förutsättningar är avgörande för designen. Hur ser platsen ut? Vad säger platsen? Huset? Vilka lokala byggnadsmaterial finns? Hur är marken? Vilka traditioner finns? Sol och skugga. Träd. Vind. Vatten. Hur lever man sitt vardagsliv på denna plats? Hur varierar det över året? Var äter man? Var sover man? Var sitter man utanför huset? Se huset och

platsen med olika ögon, stig in med olika roller. Ha inte med några förutfattade meningar om vad som ska ske, det är ett senare beslut. Arkitektens roll är att förstå all denna plats- och kultur-baserade information, samt dokumentera och visualisera den för invånarna och andra involverade aktörer i förändringsprocessen. Livingston har med planritningar i denna typ av dokumentation men jag är inte övertygad om att sådana behövs för invånarna, dock behöver arkitekter göra dem för att själva förstå helheten.

- För att lära känna klienten det vill säga alla som bor i huset förespråkar Livingston en gruppintervju på några timmar. Han beskriver ett enkelt upplägg där intervjun med hela familjen samlad går igenom fyra teman. Intervjun genomförs som ett spel för att frigöra fantasin. Varje person ska svara en gång vid varje tema, det vill säga alla ska vara aktiva, ingen mer eller mindre än andra. Allt dokumenteras.
 1. Gillar—ogillar. Vilken plats i hemmet, inne eller ute, gillar du mest, och varför? Vilken plats gillar du minst? Denna information är viktig dels för att den ger information om vad alla vill, dels för att sedan kunna prioritera utveckling av bostaden.
 2. Inspektion. Spela ett spel där alla i familjen leker miljöinspektörer. De ska hitta fel i bostaden. Saker som är trasiga, mörker, fukt, vad som helst som är ett problem, oavsett om man tror att det går att lösa. Dessa problem bör förstås kunna åtgärdas i designen sedan.

»Bostad är en process»

3. Arkitekt. Gör familjen till arkitekt, var och en får full frihet att rita om hemmet på ett skisspapper eller på annat sätt, helt utan kritik från någon eller diskussion, sök inte lösningar, bara registrera. Detta ger information om vars och ens visioner om huset, varje familjemedlems syn.
4. Önskehem. Dröm! Vad önskar familjen mest av allt? Inte torra fakta som antal sovrum utan önskningar typ »jag drömmer om ett jättestort kök där alla kan laga mat tillsammans». Arkitekten återför familjen till drömleken om de låter sig begränsas av verkligheten. Tanken med drömleken är att få på bordet även de för tillfället onåbara önskemålen så att designen inte begränsas av nutiden och stänger dörrar, utan att den blir så flexibel så att familjen om några år när de kanske samlat mer pengar kan utveckla bostaden så som de drömmer om.

Kreativitet. Arkitekten, eller gruppen utbildade designers, arbetar nu ensam.

1. Fältet. Sätt upp alla förstudier på väggarna runt om i rummet, det vill säga allt som platsen, huset, historien, familjen, drömmarna, etcetera, har fört fram.
2. Fyrverkeri. Ett tomt papper på bordet. Dra upp allt som finns och »måste» vara kvar. Tomtens gränser, det av huset som är helt orealistiskt att ta bort eller ändra, träd, etcetera. Mellanväggar som kan tas bort, och liknande, ritas inte dit. Gör skisser: Sök lösningar som svarar mot familjens *Önskehem*. Dokumentera på väggen. Testa olika

varianter. Utan tanke på realism eller ekonomi. Det är en lek. Vad händer om köket istället låg där? Entrén där? Dokumentera på väggen. Under denna process, sök svar på frågor som tidigare formulerats om varför problem uppstår i huset, till exempel varför blir man sjuk av att bo där. Skifta perspektiv. Ifrågasätt konstanter, det vill säga saker som inte skiftar i olika varianter. Sök inspiration externt om andra system-modeller. Syntetisera varianterna genom att ge dem namn.

[Ta paus en natt minst.]

3. Rimlighet. Ta nu mer hänsyn till resultaten från *Gillar–ogillar* och *Inspektionen*. Föreställ och förstå *användningen* av huset (lev huset i fantasin). Utgå nu mer från fysiska begränsningar som är orimliga att ändra av något skäl. Rita upp nya varianter, sätt dem på väggen.

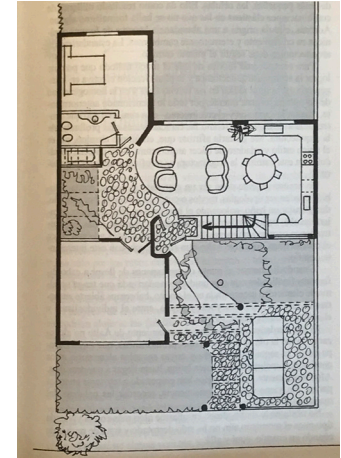
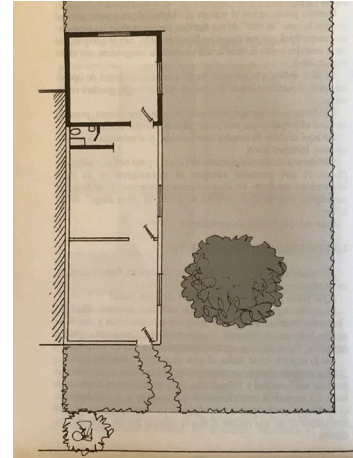

4. Bakgrund och figur. Tänk på huset och tomten inspirerat av bilden med vasen och två ansikten. Båda har sin egen existens, båda behöver designas lika omsorgsfullt, de ska passa ihop men ingen av dem ska överordnas den andra. Rita upp nya varianter, sätt dem på väggen.

Med detta arbetssätt menar Livingston att arkitekten levererar inte det som klienten *beställt*, utan det som klienten *önskar*: »Här är nyckeln till vår inblandning: varken lydnad eller auktoritärism. Tolkning.» (Livingston, 1995: 69).

□ Presentation av genomförbarhet. Detta sker hos arkitekten dit de vuxna i familjen bjuds in. Alla vuxna måste vara med. Inga störningar ska finnas, varken av telefoner eller av barn. Gruppintervjun dokumenteras. Kollegor till arkitekten bör finnas med för att bidra till att utvärdera processen efteråt:

1. Arkitekten presenterar färdplanen, hur den sett ut och är tänkt att fortsätta. Även betalningsplanen presenteras.
2. Arkitekten presenterar den aktuella planen över huset och tomten tillsammans med de problem och önskemål som klienten tagit upp (*Gillar—ogillar* respektive *Inspektion*). Dessa ska utgöra grund för utvärdering av designförslagen som kommer. Arkitekten kollar av punkt för punkt att familjen och arkitekten är överens om utvärderingsramverket.
3. Arkitekten presenterar familjens design-idéer för sitt framtida hem (från intervjun *Arkitekt*) och frågar om hen sammanfattat detta rätt. Arkitekten föreslår att detta tillsammans med ovanstående utgör ramverk för att utvärdera designförslagen, men att man inte tar med deras drömmar (från intervjun *Önskehem*) i detta läge. Är det ok, eller ska någonting av drömmarna föras in i utvärderingsramverket?
4. Arkitekten presenterar sedan designförslag, ett efter ett,

Detta är ett exempel på ombyggnadsskiss som Livingston och kollegor producerat med denna »nyckel» som utgångspunkt för sitt arbete (Livingston, 1995: 70-71).

i långsamt tempo, utan att lägga några som helst värderingar i dem. Förslagen namnges neutralt. Förslagen bör inte överstiga fem för att urvalsprocessen ska fungera bra. Alla kan ställa frågor, alla ska förstå förslagen. I en andra runda utvärderas förslag efter förslag, nogsamtt följande utvärderingsramverket. Arkitekten lägger aldrig orden i munnen på klienten under denna process.

När förslagen är utvärderade och det är nogt noterat, summerar arkitekten återigen färdplanen, poängterar att val av design är den enda

»Här är nyckeln till vår inblandning: varken lydning eller auktoritärism. Tolkning.»

punkt som inte är förutbestämt datum för, det är upp till klienten att nu ta hem alla de utvärderade förslagen, tänka igenom dem, och återvända till arkitekten när de är redo att fatta beslut.

Klienten betalar i slutet av mötet för arbetet så långt, tidpunkten för denna betalning, liksom alla andra, har ständigt varit synlig i färdplanen. Även klienten har alltid en kopia av uppdaterad färdplan.

Efter mötet utvärderar arkitekten tillsammans med kollegor.

- Klienten återkommer. Det är bra om det gått åtminstone en vecka innan klienten återkommer. Genom att utvärderingsramverket är använt bör de kunnat välja ett förslag. Men Livingston beskriver i boken (1995: 78-80) fyra scenarier hur klienten kan reagera annorlunda och hur man som professionell kan svara på dessa olika reaktioner för att komma vidare i processen och hjälpa dem att fatta ett beslut (som stämmer överens med det de *behöver*). En övning man kan göra kallas »tidsresa». Alla strategier har egentligen det gemensamt att man som arkitekt ska tänka på att »vi är en hyrd hjärna för att tänka ut klientens hus» (Livingston, 1995: 79) men att processen också ska göras effektiv, den får inte dras ut i oändlighet. Att hantera processen på ett bra sätt kan vara svårt, särskilt om man är professionellt inskolad i en annan filosofi än att låna ut sin hjärna, och i pressade diskussioner till exempel börjar hävda sin rätt att som skolad arkitekt faktiskt ta ansvar för vissa saker. Den fällan ska man inte gå i, manar Livingston. Till slut har klienten valt ett av alternativen.

- Slutlig justering. Det valda förslaget justeras av arkitekten med hänsyn till behov, önskningsar, ekonomi och framtida möjlig utveckling av hemmet.

Något att tänka på är att när vi gör hus och hem, det är att vi då skapar något som överlever människorna i huset, och vi gör stad, och vi gör nation. Så beskriver Livingston processen att göra bostad. Vi är alltså samhällsbyggare – arkitekter och invånare tillsammans. Kritiker menar att denna metod tar alltför mycket tid. Livingston hävdar dock att det inte tar särskilt mycket tid med tanke på att vi bygger ett samhälle. Han menar att medskapande design av bostadsutveckling med denna metod kan genomföras på tre veckor och då ingår fem längre intervjuer/samtal med klienten. Det är inte för mycket tid, menar han.

Gamla stan, Havanna, Kuba, 2014. Foto: Jenny Stenberg & Jaan-Henrik Kain.

Ett sidospår: Är standardisering av bostäder bra? Kan det förenkla designprocessen för »community architects»? Livingston lutar sig i svaret mot arkitekt Alvar Aalto, som menade att en standardisering är bra till en viss gräns. Aalto jämförde med alfabetet. Med endast 24 bokstäver kan vi variera en text nästintill oändlighet (Livingston, 1995: 69). Men om vi hade bestämt ett visst antal standardiserade *meningar* som man fick använda, hade texten blivit mycket fattigare. Aalto menade att elementen som standardiseras ska ha kvalitet och ge flesta möjliga kombinationer. Då kan arkitekturen bli bra. Livingston håller med om detta, han menar att en *standardbostad* inte existerar eftersom de olika förutsättning av olika slag som alla bostäder har gör dem olika redan från början. Exempelvis har lägenheter i flerbostadshus olika långt till marken och olika solförhållanden på sina ytterväggar. Därtill är familjerna i dem olika och lever olika. Normerna i länder är olika. Det man främst sparar på vid utvecklingen av typbostäder är arkitekternas *tänkande*. Men arkitekter är ju utbildade i just detta – att tänka. Att ta bort den delen av professionen vore slöseri med en viktig samhällsresurs. Livingston menar att arkitekter istället ska sträva efter att behålla detta ansvar i professionen, han kallar det att arbeta efter samma princip som utvecklade »microyet» (Livingston, 1995: 75). »Microyet» är ett bevakningssystem där det sista stycket är speciellt, plantan får vatten på exakt det ställe där det behövs mest och det innebär att prestandan hos systemet är högre än traditionella bevakningssystem. Så vattnas bananplantor på Kuba.

Uppskalning av konceptet »community architects»

I slutet av boken (i upplagan från 2006) beskriver Livingston att framgångarna med »community architects» – alltså att metoden spreds i alla kommuner i Kuba – var en seg process. De första åren 1991-1994 fanns mängder med entusiastiska arkitekter, inklusive statliga representanter, som deltog i seminarier och utbildningar i metoden. Men de flesta applicerade inte metoden i sina projekt sedan. Strukturerna de verkade inom var för starka och rigida. Livingston och hans medarbetare kom fram till att det bristande framgångarna berodde på att de riktade sig till redan utbildade professionella och att det var en dålig strategi. Det som behövdes var nämligen en fullständig omdefiniering av yrket inklusive ifrågasättande av nästan alla existerande normer. Detta var inget som äldre professionella arkitekter som redan var invanda i systemen hade potential att utveckla. Det behövdes alltså en liten revolution inom Revolutionen (Livingston, 2006 [1995]: 140).

Denna erfarenhet låg bakom att de började arbetade hårt för att implementera en idé där grupper med »community architects» skulle ges *mandat* att agera mycket fritt för att nå målen med bra bostäder åt alla invånare. Varje »community architect» grupp skulle förutom denna frihet få en *budget* att råda över. De skulle ha en *lokal* som är lätt att identifiera för alla invånare. Och det skulle utses en *bra ledarfigur* med förtroende i den lokala miljön. Tanken med denna idé var alltså att utveckla tanken med »community architects» på ett sätt som inte bara skulle leda till goda bostäder i just en given situation, utan göra det på ett sätt som *utmanade* samhällssystemen och *utvecklade* dem. Detta skedde 1994, det vill säga några år efter Sovjetunionens fall 1989 och den ekonomiska depression som det medförde i Kuba. Hela 1990-talet präglades ju av svår, utbredd fattigdom och hela transportsystemet i Kuba stannade på grund av oljebristen.

Idéerna fick förvånansvärt snabbt gehör. Livingston beskriver att den första gruppen med »community architects» formades underifrån i staden Holguin 1994, den bestod av 14 unga arkitekter, varav 12 kvinnliga. De hittade en central lokal och hade en ledarfigur med förtroende men i övrigt var ovanstående förutsättningar inte uppfyllda: de hade alltså varken mandat eller budget. Staten använde emellertid gruppens underifråninitierade arbete som ett slags pilotprojekt för att utröna om »community architects» kunde fungera på samma sätt som »community doctors» hade gjort i Kuba, vilket hade utvecklat ett lokalt hälsosystem som täcker in hela befolkningen. Delegationer från staten besökte därmed Holguin för att lära.

Som ett resultat av detta lärande formades en kommission som fick till uppdrag att implementera »community architects» i alla kommuner i Kuba på det sätt som Livingston och hans kollegor hade föreslagit. Hur mycket mandat och budget de hade framgår dock inte riktigt. Många av de unga professionella arbetade enligt boken ideellt men många lyckas också ta betalt för sitt arbete av invånarna. Om staten avlönade dem framgår inte riktigt. Men uppskalningen genomfördes fullt ut. När boken skrev 1995, hade »community architect» grupper implementerats i alla kommunaldelar (consejo popular) i Kuba.

Avslutningsvis beskriver Livingston i boken att det han gjorde i Kuba var att »empower» invånare och arkitekter tillsammans. Han hade inte något med sig. Det som de utvecklade fanns redan där.

Trinidad, Kuba, 2014.
Foto: Stenberg & Kain.

När jag var i Kuba 2014, och jag återkom även 2016 i ett annat forskningsprojekt, undersökte jag inte explicit hur konceptet »community architect» hade utvecklats. Det som var tydligt var dock att arkitektstuderande kände till det väl och det fanns till exempel i Gamla Havanna ett lokalt arkitektkontor som arbetade med upprustning av kulturarvet med inspiration av det arbetssättet – kallat Consulta Popular (på svenska ungefär folkomröstning). Det finns beröringspunkter mellan Consulta Popular och Deltagande budget: 2014 var man på väg att testa detta i Gamla Havanna men planerna gick i stöpet, främst på grund av att kommunen inte hade mandat att delegera makt på detta sätt till invånare.

Det finns även en grupp arkitekter i Havanna som sedan 1989 driver TTIB (Talleres de Transformación Integral del Barrio, på svenska Workshops för integrerad omvandling av grannskap) (Hernández, Kellett, & Allen 2010). Där finns stort släktskap med konceptet »community architects». Det är ett en statligt styrd grupp startad av arkitekt Gina Rey som hade nära professionell relation till Fidel Castro. TTIB finns bara i Havanna. Enligt intervjuer, bland annat med Gina Rey, är syftet med TTIB »empowerment» av invånare och att i samband med det länka sociala och fysiska aspekter. Gruppen engagerar och för samman invånare och lokala aktörer med olika professioner. Man har alltså ett områdesperspektiv. Detta är en medveten strategi för att ge makt åt de lokala aktörerna (både invånare och professionella) då de har lokala nätverk och lokal kunskap och därför bäst kan uttrycka vad området behöver.

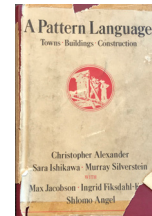
Erfarenheterna med TTIB har varit mycket goda, enligt mina intervjuer. Det är framför allt synergieffekterna av att länka fysiska och sociala problem som beskrivs som det mest intressanta, i kombination med områdestänkande och ökad makt för invånare när det gäller problembeskrivning. Den största bristen med TTIB är, enligt mina intervjuer, att det inte finns koppling till budgetprocessen i kommunen. Hade det funnits en direkt sådan koppling hade TTIB redan varit en ordinarie process. Byråkrater är ofta motståndare till TTIB. De menar att kommunallagen behöver ändras för att TTIB ska kunna överleva och det verkade vara på gång 2016. Det skulle även gynna införande av Deltagande budget. Som läget var när jag var där lever TTIB i ett limbo-tillstånd. Som mest fanns det över hundra TTIB i Havanna, 2016 fanns det 20 och inga nya startades.

TTIB har som synes likheter med idén om »community architects» men man har sällan lyckats driva fram finansiering till omfattande förändring av fysisk miljö. I några fall har man samverkat med Mikrobrigader och byggt hus exempelvis åt utsatta ensamma mammor. Oftast har de viktiga frågor som lyfts i TTIB åtgärdats med mycket begränsade finansiering vilket inneburit att metoden, trots att den av många betraktas ha mycket stor potential, inte generellt kan betraktas som lyckosam. Det fanns 2016 emellertid ett externfinansierat projekt i Kuba, Proyecto Habitat II, som fokuserade på att lära från alla olika typer av försök kopplat till idéer om invånarengagemang i planering och skapa en struktur för att det ska fungera i alla kommuner i landet. Detta initiativ stämmer väl med idén om »community architects». Projektet skulle efter första året söka finansiering externt för att kunna genomföra insatser som invånarna prioriterar. Hur det har gått har jag ingen information om.

De många olika försök som gjorts i landet med att öka invånarnas makt i stadsutveckling, renovering och planeringen har helt enkelt varit för lyckosamma, menar en av mina intervjuade. De har slått i taket för vad

som är möjligt i Kuba. Det som behövs är förändring av system och varje nystartat projekt söker egentligen former för hur denna systemförändring ska kunna gå till.

Medskapande och självbyggeri i Argentina

Boken »A Pattern Language» (Alexander et al. 1977a) skriven av den österrikiska arkitekten Christopher Alexander och hans kollegor, verksamma i USA, beskriver ett mönsterspråk för arkitektur och en metod för invånare att tillsammans med utbildade designers utforma och bygga bostäder. Metoden har prövats i många olika sammanhang över hela världen, bland annat i Latinamerika, särskilt tillsammans med fattiga befolkningar och det finns flera intressanta böcker där de beskrivit sina visioner och erfarenheter (Alexander et al. 1977b).

Boken om mönsterspråket förmedlar att det finns en universell arkitektur. Inte att den uttrycks likadant på hela jorden, men att det finns en likhet – ett språk – som går igen, och att man som designer kan använda detta språk för att kommunicera med invånare eller brukare. Alexander har blivit kritiserad för denna syn att det finns en universell arkitektur men vi behöver inte gå in på den diskussionen. Det som jag tycker är mest intressant med »A Pattern Language» är istället att boken *synliggör designkomponenter* och därmed gör dessa tillgänglig för alla. Därutöver beskriver han *designprocessen* och har en tydlig idé om hur den bör se ut, en idé som jag delar av några olika skäl.

Mina tankar om »A Pattern Language» grundar sig i att jag prövade metoden 1989 tillsammans med en annan arkitektstudent, Jaan-Henrik Kain, i Mendoza i västra Argentina där vi genomförde vårt examensarbete.

Studentprojekt 1987: Vi har rest stommen till gemensamhetshuset och gjuter golvet. Don Juan – en av Brandsens äldsta invånare – är alltid med och arbetar. En av invånarna visade sig vara bra på putsarbete och ledde arbetet med att göra en fin infärgad cementyta som ytskikt på golvet. Foto: Stenberg & Kain.

Studentprojekt 1987: Kvinnorna var först tveksamma till att medskapa gemensamhetshuset men det lossnade ganska snabbt och de hade många synpunkter och idéer om vad som skulle rymmas i huset och vilka kvaliteter huset behövde ha. Foto: Stenberg & Kain.

Studentprojekt 1987: Det fanns en verkstad med snickerimaskiner men alla var obrukbara på grund av brist på reservdelar och kunskap. En av oss fixade maskinerna efter ett tag och vi kunde börja göra vissa arbeten där istället för utomhus. Foto: Stenberg & Kain.

Studentprojekt 1987: Tanterna var våra ständiga supportrar. De designade huset med omsorg – både för arbete och vila. En bänk i solen är viktig på vintern, i skuggan på sommaren. Arbetsdagen började och slutade hos dem med »mate». Foto: Stenberg & Kain.

Studentprojekt 1987: Barnen fanns runt oss under tiden och bidrog på olika sätt. Gemensamhetshuset innehåller ett rum för läsläsning, en avdelning för återanvändning av kläder, en läkarmottagning och en traditionell bakugn på gården. Foto: Stenberg & Kain.

Vi hade som studenter arbetat där året innan under sex månader med ett självbyggeriprojekt i ett slumområde som heter Barrio Brandsen. Vi var där för att lära från argentinska studenters arbete där de stöttade fattiga människor att med självbyggeri skapa cirka 30 bostäder. Vi svenskar deltog i detta för att lära. Vi gjorde även ett gemensamhetshus i korsvirkesteknik som vi designade tillsammans med invånarna – med hjälp av »A Pattern Language» – och byggde tillsammans med dem. Huset användes för möten, som skola, som syverkstad, som bageri, och som läkarmottagning. Det stod i 30 år. Det byggda gemensamhetshuset betydde ganska mycket för invånarnas »empowerment», det blev en symbol för att de skulle klara självbyggeriet av sina bostäder som tog åtskilliga år att genomföra.

I examensarbetet ett år senare fördjupade vi oss i Alexanders bok och genomförde en designprocess fullt ut tillsammans med en av de argentinska lärarna, som ville bygga hus tillsammans med sin fru. Huset blev av olika skäl aldrig byggt men när vi gjorde designen var deras tanke att de skulle börja bygga direkt och göra allt arbete själva med hjälp av vänner. Familjen hade en tomt att bygga på men nästan inga pengar, de hade dock en bil som de tänkte sälja för att få råd med huset.

Ekonomi i landet var i extrem utförsbacke med en inflationen på 500 procent det året och nivåerna varierade snabbt, man växlade pengar flera gånger om dagen för att inte förlora för mycket. Varor var svårt att köpa alls eftersom ingen ville sälja, entreprenörerna hade svårt att sätta pris och var tvungna att investera pengarna i något samma dag. Ekonomi var därför en viktig aspekt under hela designprocessen.

Studentprojekt 1987: Hm.... någon mätte visst fel... takstöden hamnade för långt ner... Men inga problem är olösliga – vi designade var sitt ansikte att passa in i mellanrummen. Och vi lyckades efter många om och men köpa ett träd till gården! Foto: Stenberg & Kain.

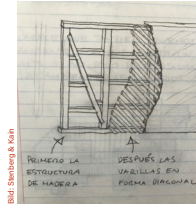
Så gick designprocessen till

»A Pattern Language« beskriver inte bara husdesign utan även stadsplanering, den tar alltså utgångspunkt i regionen och inleder med ett antal mönster som beskriver designprocessen för detta övergripande perspektiv. När vi prövade metoden i Argentina hade vi inte med den nivån och det är inte heller intressant för vårt projekt på Tjörn. Jag tar därför inte med den delen av metoden här, utan går direkt till design av enskilda bostäder.

Alexander poängterade att designprocessen ska gå »från helhet till detalj« och att man ska fatta definitivt beslut för varje mönster innan man går vidare till nästa. Metoden som vi arkitekter lärt i Sverige, att hela tiden växla mellan helhet och detalj, är alltså inte något som Alexander förespråkar, åtminstone inte tillsammans med klienter.

I metoden ligger alltså att börja med det övergripande: tomten och dess förhållande till sin omgivning och till naturen, solen, vatten, etcetera. I metoden ligger också att börja bygga huset när designprocessen nått ett stadium där det går. Detta tillämpade vi inte eftersom familjen ännu inte hade råd att börja bygga.

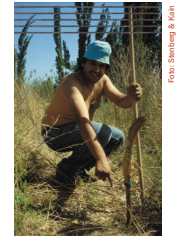
Metoden säger också att man ska välja konstruktionssätt baserat på dels anpassning till traditionell teknik, dels att använda lokala byggnadsmaterial. Eftersom Mendoza är ett jordbävningssområde blev detta viktigt. Modernt byggande i regionen innebär armerade betongpelare med tegelstruktur emellan vilket är dyrt i sig och särskilt i Argentina på grund av att betongindustrin då var korruperad. Betongkonstruktion är också miljömässigt dåligt ur olika perspektiv. Familjen valde redan innan designprocessen började att använda korsvirkesteknik som konstruktionssätt för sitt hus, eftersom de har goda erfarenheter av detta från Chile

där man byggt så i generationer. Deras hus byggs av lokala material, är billiga att bygga och står kvar efter jordbävningar. Vi hade dessutom nyligen använt tekniken i gemensamhetshuset i Barrio Brandsen och visste hur den fungerade. I Alexanders bok är det tänkt att man väljer byggteknik sent i processen men vi stötte inte på några problem för att vi valt tidigt.

Konstruktionen utvecklades dock med hjälp av mönstren. Bilden visar en skiss från ett mönster nr 208 som heter Gradvis förstärkning.

I metoden ligger att vara mycket på tomten och att göra en stor del av designen tillsammans med klienten där på plats – och markera den med snören och pinnar. Många designtillfällen med familjen försiggick alltså på tomten – i ökenklimat med 30-40 graders värme. Vi hade med oss solskydd, brasse-stolar, kylväskor med mat och dryck, potta till minstingen i familjen, samt BOKEN.

Eftersom »A Pattern Language« finns utgiven på spanska gav vi familjen i läxa inför varje designtillfälle att var och en eller tillsammans förbereda diskussion om 5-10 utvalda mönster. Sedan diskuterade vi dessa, ett mönster i taget, på plats, och gjorde anteckningar samt markerade den beslutade designen för varje mönster på marken. Mannen och kvinnan i familjen hade väldigt olika syn på hur de ville att huset skulle se ut så diskussionerna blev omfattande. Kvinnan, läkarstudent med fokus på rumsliga samband och skillnader mellan privat av offentligt. Mannen, ingenjör med intresse för olika typer av energimässiga lösningar, vilket inte var så vanligt på 1980-talet. Det resulterade i att vi utökade Alexanders bok med ett antal mönster. Dels kom de från familjens idéer och kulturella historia, dels var det miljömässiga nya mönster. Vi testade också den slutliga designen på ett solenergiinstitut i staden.

Foto: Jenny Stenberg & Jan Henrik Klein

Ett mönsterspråk för att designa hem

»A Pattern Language« innehåller totalt 253 olika mönster som alltså tillsammans formar ett språk. Varje mönster innehåller en »politisk övertygelse« om rätt och fel när det gäller ett designelement. Exempelvis står det på mönstret »farmhouse kitchen« att isolerade kök som ligger separerade från där familjen möts, är en rest från den tid då vi hade servitörer som lagade maten och från den tid då kvinnor hade tagit över den rollen. Sedan följer en beskrivande text om detta och en rekommendation: gör stort kök där alla får plats, med sköna sittplatser och ljus med fönster. Mönstren är alltså på intet sätt neutrala. De präglas av en arkitektonisk och politisk övertygelse.

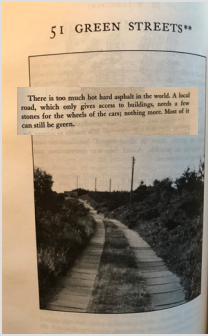
Denna politiska styrning var en stor tillgång i den medskapande designen tillsammans med familjen eftersom det gav upphov till diskussion. Ofta tyckte nog familjen efter debatt att Alexander hade rätt men *designen* blev inte alltid så som vi föreställde oss att Alexander hade förespråkade om han hade varit processledare. I de fall då familjen inte höll med Alexander så noterade vi familjens övertygelse eller valde bort det mönstret.

Designprocessen dokumenterades dels genom text, bilder och foton på plats, dels genom att vi arkitekter efteråt skrev ner och gjorde skisser på de fattade besluten – mönster för mönster – och successivt lämnade kopior på detta till familjen. Ambitionen var att aldrig backa beslut på tidigare mönster men det behövdes i några fall, huvudsakligen på grund av att vi inte förställt fullt ut vad mönstret handlade om.

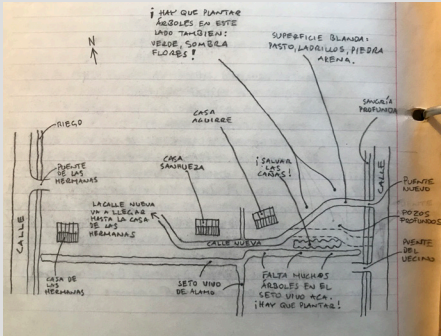
Totalt använde vi 122 mönster som vi tillsammans med familjen designade huset med hjälp av. Här följer ett urval av dessa, som visar hur vi arbetade med designen och dokumenterade arbetet.

Mönster: Gröna vägar

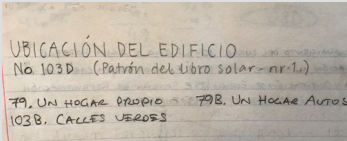

There is one street like that left in the world, which only gives access to buildings, such as the ones for the vehicles of the cars working over. Most of it can still be green.

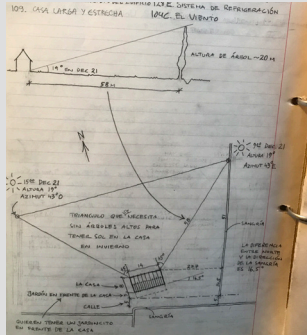

Alexanders mönster & familjens design av vägen in till huset

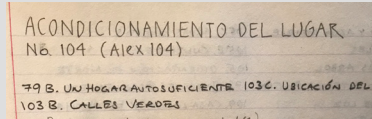
Mönster: Placering av byggnaden

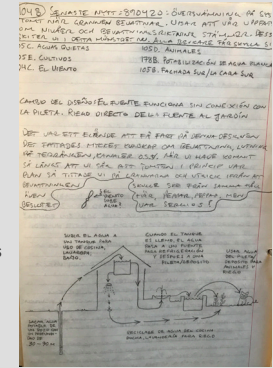
Detta är ett exempel på mönster som kommer från »solboken», en bok från Chile som är upplagd på samma sätt som Alexanders bok med olika mönster och att designprocessen bör gå från helhet till detalj.

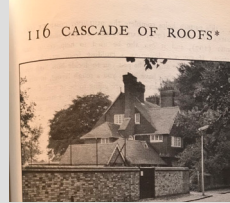
Mönster: Platsen, bevatning och dricksvatten

Bevatning och dricksvatten är ett exempel på mönster som familjen lade till i mönsterpråket. Eftersom Mendoza ligger i ett ökenområde är vatten en viktig fråga för regionen. All planering av bostäder, industri med mera utgår från ett heltäckande nät av bevatningskanaler som fylls genom lagring av snö och is uppe i Anderna, ett system som anlades av ursprungsbefolkningar innan spanjorerna kom. Regionen är landets viktigaste frukt- och vindstrikt och bevatningskanalerna är en förutsättning för detta.

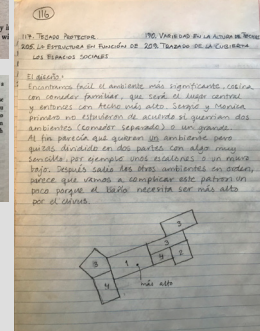
Mönster: Kaskad av tak

Five buildings will be structurally and socially linked the floor above toward the ends of the roof, according, forms a cascade.

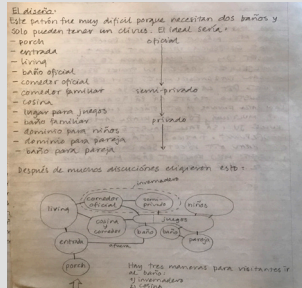
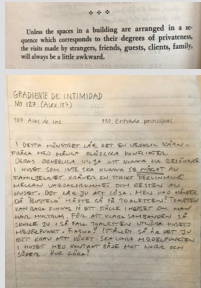
Visualize the whole building, or building complex, as a system of roofs.

Place the largest, highest, and widest roofs over those parts of the building which are most significant when you come to the roof top. In detail, you will be able to make all lower roofs cascade off those larger roofs and form a water self-sufficing system, which is congruent with the hierarchy of social spaces underneath the roofs.

Det var givande att tidigt börja tänka i volymer tillsammans med familjen. De blev mer designers när vi tog detta steg, förstod mönstret och blev mer kompetenta.

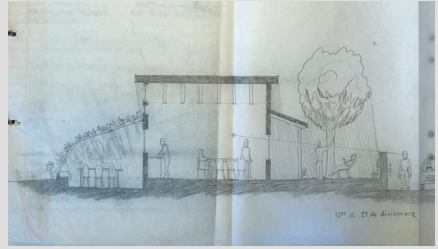
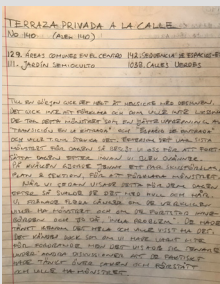
Mönster: Intimitetsgradient

Detta var ett av de mest intressanta mönster att designa och diskussionerna var intensiva för att nå det resultat som familjen önskade. Efteråt konstaterade vi att detta mönster var en huvudsak till att huset blev så stort som det blev.

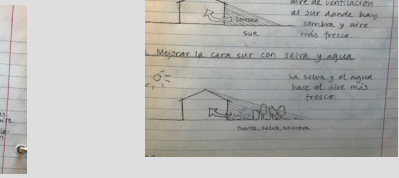
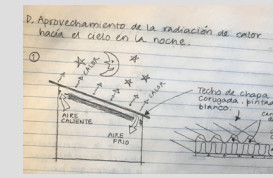
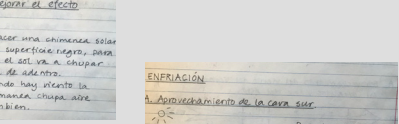
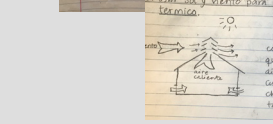
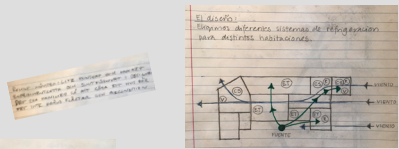
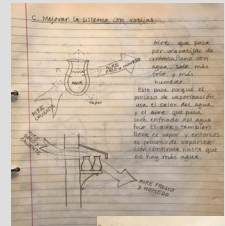
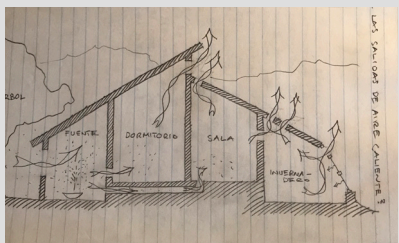
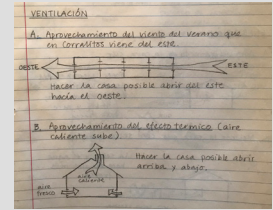
Mönster: Privat terrass mot gatan

The relationship of a house to a street is often outside either the house opens entirely to the street and there is no privacy or the house turns its back on the street, and communion with street life is lost.

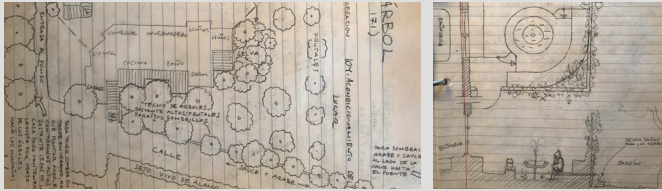
Det var intressant att vissa mönster var så svåra att diskutera men att det efter en natts sömn kunde vända helt och alla bitar falla på plats hur enkelt som helst. Bostad är verkligen en process!

Mönster: Kylsystem

Kylsystem var ett mönster som familjen införde. Passiv kylning är en viktig fråga i detta ökenklimat där det kan bli 45 grader varmt på sommaren. Designprocessen av detta mönster var engagerande och resulterade i många nya roliga idéer från familjen. De kände sig nöjda med resultaten.

Mönster: Trädplatser och Fontäner

Att planera för och värna träd är självklart i ett ökenklimat, eller hur? Faktum är att i alla nya bostadsprojekt i Mendoza sågade de ner alla befintliga träd innan byggstart! Och efter att husen byggts i raka rader planterades sedan små nya träd ut längs bevattningskanalerna. Otroligt resursslöseri! Det resulterade dessutom i torftig miljö under de 20 år som de nya träden behöver för att växa sig någorlunda stora. Därtill bristen på skugga i detta klimat... För familjen var dock Trädplatser ett självklart viktigt mönster och designprocessen gick smidigt. De lade även till ett nytt mönster i sammanhanget: Fontäner.

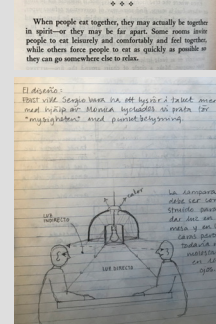
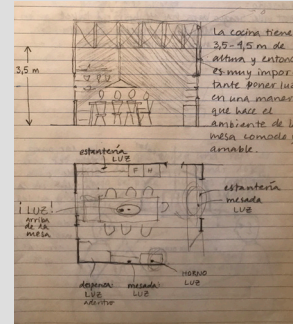
Mönster: Kompost, Torrtoalett och Vattenrening

Med mönstret om Kompost följde det med andra element att designa, eftersom familjen redan innan var övertygade om att de ville ha Torrtoalett och Vattenrening av grävatten. Vid besök i Mendoza 30 år senare såg vi att de hade haft helt rätt i sin prognos att vatten kommer att bli en bristvara. Den stora damm som mellanlagrar hela regionens vatten var vid vårt besök 2017 nästan helt torrlagd. Mendoza verkar snart hamna i samma situation som Kapstaden: dricksvattnet stängs tidvis av ut till bostadsområdena! Förutom att värna vattnet ville familjen med kompost och torrtoalett ta hand om näringsämnen från mat, urin och fekalier för odling.

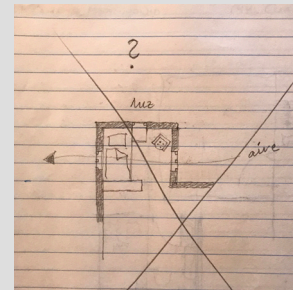

Mönster: Ätande-atmosfär

Designen blir nu mer och mer detaljerad.

Mönster: Alkov

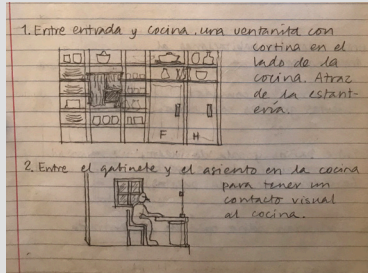

Exempel på ett mönster som familjen inte ville ha. Alkover innebär att det blir trångt och varmt, det passar inte i Mendoza på sommaren.

Mönster: Invändiga fönster

VENTANAS INTERIORES No. 194 (AUX. 194)	
130. ESPACIO DE ENTRADA	131. EL FONDO A TRÁS DE LAS HABITACIONES
132. PASILLOS CORTOS	133. HABITACIONES
134. TAPAS DE LUCO SEMBRADO	142. SECCIONES DE ESPACIOS
193. MODO SEMBRADO	

Det blev två invändiga fönster mot köket, ett från entrén och ett från kontoret.

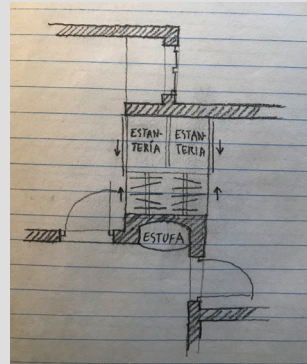
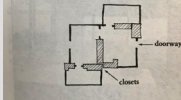
Mönster: Garderober mellan rum

ARMARIOS ENTRE HABITACIONES No. 198 (AUX. 198)	
184. USOS DIVERSOS	196. REDES ESCUADRAS
197. ALMACENAMIENTO DE BIENES EN OBRAS	

The provision of storage and closets usually comes as an afterthought.

Therefore:

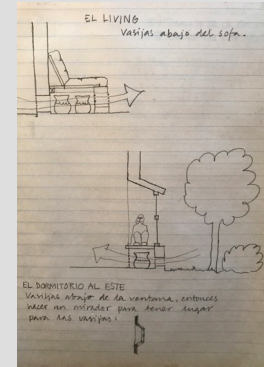
Mark all the rooms where you want closets. Then place the closets themselves on those interior walls which lie between two rooms and between rooms and passages where you need acoustic insulation. Place them so as to create transition spaces for the doors into the rooms. On no account put closets on exterior walls. It wastes the opportunity for good acoustic insulation and cuts off precious light.

Mönster: Plats för vasor

LUGAR PARA VASIJAS No. 198B (UN PATRÓN NUEVO DE MEXICO Y SEDE)	
128 E SISTEMA DE REFRIGERACIÓN	197. MUDOS GRUESO

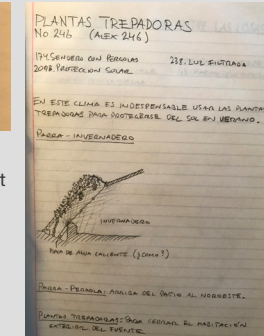
Ett mönster skapat av familjen för att ge plats åt keramiska vasor som ska vara en del av det passiva kylsystemet för huset.

Mönster: Klättrväxter

A building finally becomes a part of its surroundings when the plants grow over parts of it as freely as they grow along the ground.

Ett viktigt mönster inte bara för att det är vackert när byggnaden blir del av sin omgivning, utan även för att det i Mendoza måste finnas skugga för växthuset på sommaren – annars blir det outhärligt varmt och växterna dör.

Det samlade resultatet och utvärdering

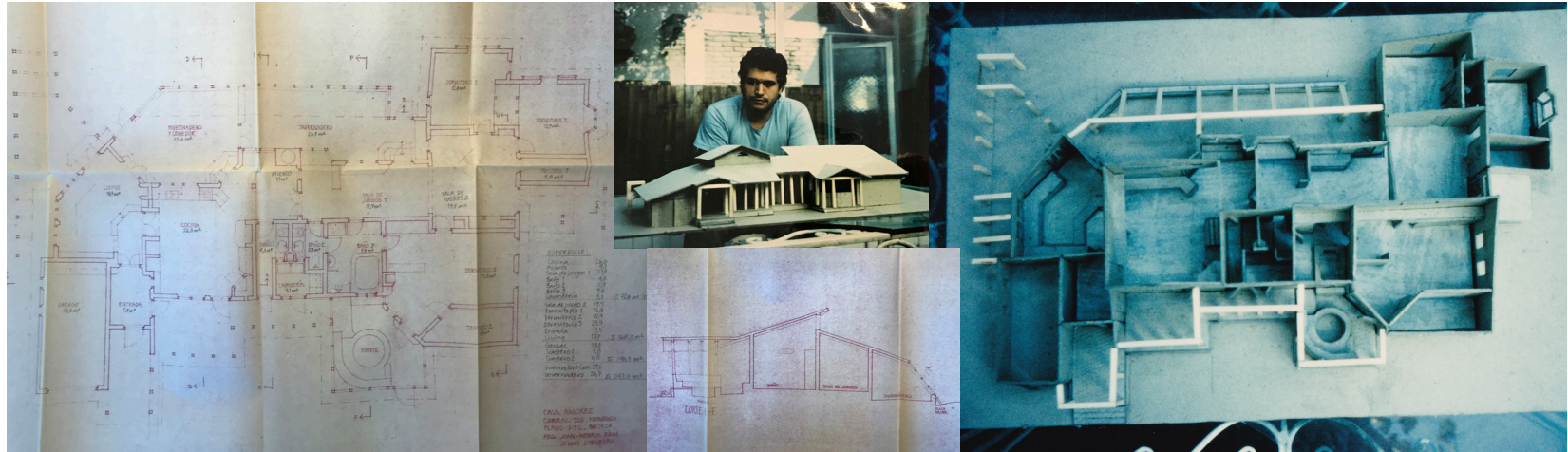
Som nämnts tidigare samlade vi designen av alla mönster i en pärm med text och skisser, som vi successivt delade med familjen. Designen fanns också utstakad på tomten. Vi gjorde även, efter att designprocessen var färdig, traditionella ritningar på huset och tomten, samt byggde en enkel pappmodell. Modellen byggde vi för att kontrollera hur designen blev och för att animera familjen och lämna kvar ett tydligt resultat. Särskilt modellen var uppskattad av dem men även pärmen med alla skisser på mönster. Modellen använde vi även för att göra enkla solstudier.

För oss var det intressant att lyssna på hur familjen pratade om huset sedan när designen var klar och de tog fram modellen för att visa. De kunde beskriva varenda liten detalj av huset. Det var DERAS hus!

Vi dokumenterade den tid som vi lade ner i designprocessen. Sammanlagt träffades vi 30 gånger. Totalt lade vi 27 timmar på att välja mönster och 78 på att diskutera dem med familjen och göra design på plats, det vill säga totalt 105 designtimmar där två arkitekter och två familjemedlemmar deltog.

Tillkom 40 timmar för att rita planer, fasader och sektioner åt familjen och solenergiinstitutet, samt uppskattningsvis 20 timmar för att bygga modell. Tillkom även tid för förberedelser, det vill säga arkitekternas inläsning för att lära om Alexanders metod och alla mönster.

Solenergiinstitutet gjorde en utvärdering av huset när designen var färdig. Eftersom detta var på 1980-talet var det en omständigt process att föra in alla uppgifter i deras system så vi gjorde det bara en gång – vi kunde inte utvärdera miljömässiga aspekter successivt som man lättare

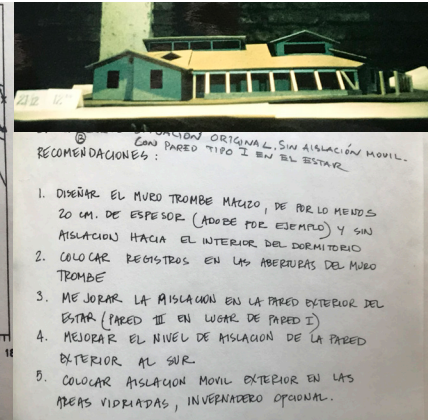
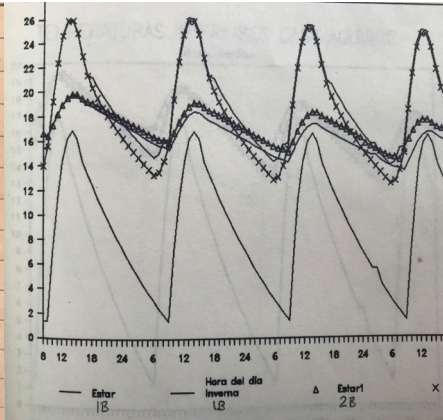
Examensarbete 1988: Planer, sektion och modell på Casa Aguirre. Medskapande design av Monica, Sergio, Jaan-Henrik & Jenny.

kan idag. Vi visste alltså inte alls var vi skulle hamna. Vi fick svar att huset fungerade bra energimässigt. Bland rekommendationerna som de gav ingick att öka tjocklek på vissa murar, öka isoleringen på vissa väggar och göra avtagbar isolering för vissa fönsterytor för att hindra energiförluster på vintern (det blir minusgrader i Mendoza vissa månader).

Vi gjorde ett utvärderingsmöte med familjen och två inbjudna kritiker efter att allt var färdigt. Då gick vi genom punkt för punkt ett antal frågor om designprocessen och lyssnade på deras kritik och förslag till förbättringar. Det var intressant att den stress som vi arkitekter ibland kände från familjen att komma vidare, egentligen inte hade handlat så mycket om att de tyckte att det var en för långsam process, utan mer om att de blev mer och mer sugna på att komma till alla detaljer på insidan av huset. De förstod inte förrän efteråt, sa de, hur betydelsefullt det är att ha med sig utsidan och helheten. Det var först i ett visst skede i designprocessen som de började se hela husets volym framför sig. Innan dess var husets utseende indelat i alla olika mönster.

En viktig synpunkt som familjen framförde var att processen hade kunna gå snabbare om arkitekterna kunnat alla mönster som ett rinnande vatten. Vi var studenter och således i en lärandeprocess själva. Dessutom genomförde vi processen på spanska, ett språk som vi inte behärskar till fullo. Att boken finns på familjens eget språk var visserligen en mycket stor tillgång – troligen en förutsättning. En rekommendation vi fick var att i samtal med familjen först försöka hitta ett mönster som för dem framstår tydligt och förklara hela metoden med utgångspunkt från det. Vi gjorde vid ett tillfälle en »karta» över alla mönster och detta hjälpte dem att förstå. Ett alternativ till att ge familjen mönster i boken i läxa efter att vi kort beskrivit dem, hade varit att mer strukturerat hålla miniföreläsningar om varje mönster inför varje designtillfälle. I en kontrollerad miljö med projektor, ett stort tomt bord för att skissa på och tyst omgivning hade detta säkert varit en bra strategi, men förhållandena såg inte ut så. Hemma hos familjen var det stökigt med barn som avbröt, mat som skulle serveras och släktingar som pratade. På tomten var det stekande hett även under solskyddet, deras lilla barn var med ofta så koncentrationen var inte alltid hundra procent.

11/2	Sergio, Monica, J-H, Jenny. A Corralitos para diseñar hicimos hasta 130-Espacio de entrada	6,0
7/12	Sergio, JH, Jenny. Hablamos de la sistema solar para calificar la casa.	2,0
7-15/12	JH, Jenny. Hicimos plano y cortes de la casa para mostrar la sistema para CRICYT.	5,0
13/12	Sergio, Monica, JH, Jenny. Fuimos a Corralitos y diseñamos de 130-Espacio de entrada hasta 138-Dormir al levante (8 patrones). (Con Malén)	4,0
19/12	Sergio, Monica, JH, Jenny. Corralitos y diseñamos de 138B-Cuarto de baño (144 cambiado) hasta 139-Cosina rural. (2 patrones). (Sin Malén)	4,0
16/12	Sergio, Monica, JH, Jenny. A Corralitos y diseñamos de "Terraza privada" (140) a "Trastero" (145).	

Examensarbete 1988: Dagbok, energianalys, solstudier och rekommendationer från soillinstitutet i Mendoza. Medskapande design av Monica, Sergio, Jaan-Henrik & Jenny.

Vi bad också familjen utvärdera *designen* av huset. De skulle föreställa sig en dag när de levde i huset och beskriva för oss vad de gjorde timme för timme från morgon till kväll. Först lade vi alltså upp dagen. Dottern vaknar kl 6 och så vidare. Sedan skulle de »spela» dagen. De tyckte det var svårt, kvinnan tyckte det var lättare än mannen. Kanske hade de ingen lust att utvärdera designen nu när den äntligen var klar... det ligger ju i metoden att inte ändra sig! Men det kom fram intressant kritik till slut. Några saker kunde inte påverka designen (som längden på lekrummet) men andra gick att föra in (som att ordna för en hängmatta för att ta sig en lur i). Det rymliga slutresultatet av hela huset diskuterades också. Storleken berodde mycket på att familjen på tre personer då levde på 15 kvm hemma hos svärföräldrarna, de drömde därför om massor av plats. Men skulle de ha råd? Konstruktionstekniken de valde är mycket billig och lösningarna för vatten, avlopp, värme, kylning med mera är effektiva. När huset väl står där skulle det därför vara billigt att leva i och de menade att det gjorde att de skulle kunna genomföra ett så stort hus. Planen var också att bygga i etapper med kök och badrum först och sedan successivt bygga ut de andra rummen.

Tillbaka-blick

Vår egen slutreflektion kommer nu 35 år senare. Alexanders metod är intressant av många olika skäl. Den ger kraft! Det kanske är den tydligaste fördelen. Familjen gillade designen av huset väldigt mycket! När vi hälsade på dem tio år senare kunde de fortfarande beskriva varenda detalj i huset. Metoden ger på så sätt »empowerment» åt dem som ska bygga huset och leva i det. Utan denna kraft är det extremt svårt för dem att åstadkomma en egen bostad, eftersom de inte har ekonomiska resurser att köpa ett nyckelfärdigt hus. Nu byggde de aldrig huset och det tyder förstås på att den kraft de fick ändå inte räckte i de motgångar som de lever. Hur kan metoden vidareutvecklas så att den ger än mer kraft?

Det omdöme som huset fick av externa inbjudna vid utvärderingen var att huset har ett traditionellt uttryck som passar in på landsbygden i Mendoza, men att det också finns en modern »touch» som gör att man blir nyfiken på hur huset har kommit till. Detta tyckte familjen om. De ville att grannarna skulle vara positiva till att de byggde, men de ville också attrahera besökare att komma och studera och lära från deras miljöinstallationer med torrtoalett, passiv värmning och kylning, rening av grävatten med mera.

En annan reflektion är om tiden. Vi tyckte på plats att det tog lång tid och designprocessen var också utdragen – den pågick under tre månader. Så här efteråt tycker vi dock inte att 105 timmar för design och 60 timmar för dokumentation är särskilt mycket. Det hade troligen varit fördelaktigt att komprimera designprocessen för att minska känslan av att det tog lång tid, både för familjen och för arkitekterna. Samtidigt är det positivt om alla hinner reflektera och söka kunskap mellan tillfällena man möts. Det hade också varit svårt för familjen att träffas oftare eftersom de levde sina vanliga liv parallellt.

Det hade definitivt varit bättre att välja en annan tidpunkt på året för att designa på tomten, det var alldeles för varmt för att man skulle kunna tänka bra under den sista månaden. Vi hade heller inte luftkonditionering där vi bodde, vilket innebar att vi satte droppskydd på handlederna när vi ritade för att inte förstöra ritningarna med svett... Klimatmässig anpassning av designprocessen kan inte underskattas!

I nästa avsnitt ska vi återvända till Sverige. Hur har dessa tidigare erfarenheter spelat roll vid formandet av Egnahemsfabrikens designmetod för sina självbyggare? ●

DEL II

EGNAHEMSFABRIKENS DESIGNMETOD

Rita och bygg ditt eget hus – tillsammans [VERSION 1.0]

Egnahemsfabriken på Tjörn är alltså ett byggcentrum som fungerar som stödstruktur för dem som vill bygga ett eget hus eller hjälpa andra att bygga sina egna hus. Studieförbundet Vuxenskolan är en av aktörerna som varit med och skälet till att vi formade designmetoden som en studiecirkel. Kursavgiften var 7.000 SEK och 5.000 för studerande/nyanlända/pensionärer. Under hösten 2018 testade vi upplägget på fyra intresserade självbyggare som vi hade fått kontakt med genom olika utåtriktade verksamheter under projektets första halvår:

- En kvinna 65 år som just skulle pensionera sig och ville bygga ett litet hus på sin tomt för att få trevligt sällskap och möjlighet till extra inkomst genom uthyrning.
- En man 33 år som ville bygga hus åt sin familj som väntade sitt första barn, han

ville bygga lite större och gärna för två familjer eftersom som han ville bo med sin bror med familj.

- En man 29 år som ville bygga ett litet hus åt sin mamma på sin brors tomt, dels för att han vill lära sig bygga och dels för att göra något roligt och meningsfullt.
- En man 34 år som ännu inte hade någon tomt men som ville bygga ett resurseffektivt litet hus åt sig själv mitt i naturen.

Vi hade alltså någon från varje särskilt intressant målgrupp i detta första test: en äldre person, en person som invandrat och två unga. Inga av dessa fyra personer tillhör gruppen »särskilt utsatta» på bostadsmarknaden. Även om de inte har väldigt stora ekonomiska tillgångar har de arbete, kontaktnät och andra resurser. Vi återkommer i ett senare kapi-

tel till en beskrivning av orsakerna till varför Egnahemsfabriken under de första åren har haft svårt att nå de mest utsatta grupperna i samhället: till exempel äldre som står inför mycket svår ekonomisk situation vid pensionering; nyanlända som är hemlösa eller saknar kontaktnät i Sverige; och unga vuxna som tvingas bo hemma på grund av bostadsbristen och inte kommer vidare i livet. Nämnas bör också att dessa fyra självbyggare bara utgör en del av Egnahemsfabrikens verksamhet. På hemsidan finns information om de byggprojekt som verksamheten hittills resulterat i [tjorn.egnahemsfabriken.se/byggprojekt].

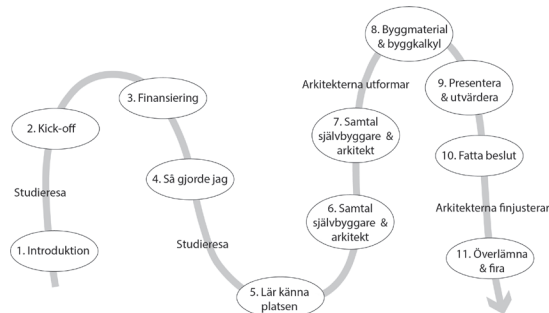
Designmetodens utformning

De fyra intresserade självbyggarna deltog alltså i studiecirkeln som testpatrull för att vi skulle kunna prova en första version av designmetoden. De visste att metoden var under utveckling

och bidrog i hög grad med kunskap om hur den kunde bli bättre.

Förutom självbyggarna deltog tre volontärarkitekter i arbetet. Det var unga invandrade arkitekter som ville bidra till Egnahemsfabriken utveckling och samtidigt lära om designmetoden och tillämpa den. De har rötter i Syrien, Polen respektive Libanon och såg deltagande som ett tillfälle att vidga sina kontaktnät i Sverige. Det var också ett möjlighet för dem att utveckla det svenska språket. Designresultaten följdes sedan upp av de ansvariga arkitekterna på Egnahemsfabriken (Tinna Harling och Erik Berg). Tinna var också kursledare.

Designmetoden hade ett antal steg som gick igenom vid de elva studiecirkelträffarna som inleddes med inspirationsföreläsningar som var öppna för allmänheten. Därtill innehöll studiecirkeln två studieresor. Bilderna som följer visar även andra aktiviteter vid Egnahemsfabriken.

Designmetodens olika moment

1. Introduktion

Tid: 2018-09-24, 18:00-21:00.

Plats: Egnahemsfabriken Studio Svanvik.

Deltagare: Självbyggare (kursdeltagare), Studieförbundet Vuxenskolan, Egnahemsfabrikens projektledning.

Välkomna deltagarna. Introduktion, genomgång av program för hösten samt bokning datum och plats för studieresa 2. Definiera ramar, förutsättningar, behov och visioner för varje projekt.

Gemensam studieresa 1

2018-09-29: Till Bottna – heldag. Studieresan organiseras med buss från Tjörn och vi besöker ett evenemang i Gerlesborg som ordnas av Aktiva byar [aktivabyar.se].

2. Kick-off

Tid: 2018-10-01, 18:00-21:00.

Plats: Egnahemsfabriken Studio Svanvik.

Deltagare: Självbyggare, Studieförbundet Vuxenskolan, Egnahemsfabrikens projektledning, gästföreläsare. Kick-off föregås av offentlig invigning och visning av EgnahemETT kl 16:00-18:00.

Gästföreläsningar: Christian Rubell, Egnahemsfabriken: »En självbyggares historia. Hur man kan bygga billigt med återbrukade material». Lena Boman & John Helmfridsson: »Från skiss till självbyggeri».

3. Finansiering

Tid: 2018-10-08, 18:00-21:00.

Plats: Egnahemsfabriken Studio Svanvik.

Deltagare: Självbyggare, markägare, Studieförbundet Vuxenskolan, Egnahemsfabrikens projektledning, kommunrepresentant (bygglov samt mark och exploatering), gästföreläsare.

Del 1 Gästföreläsning:

Ingrid Westerfors, Coompanion: »Finansiering av småskaliga husbyggen. Vad finns det för vägar? Hur ska man tänka?». Detta föredrag blev inställt.

De kommunanställda berättade om hur man söker bygglov samt vilka regler om tillgänglighet som finns.

Del 2 Diskussion om finansiering och tomter:

Vilka möjliga kreditgivare finns, hur ska kontakterna tas. Diskussion om platser för husen.

4. Så gjorde jag – »empowerment»

Tid: Tid: 2018-10-15, 18:00-21:00.

Plats: Hemma hos Erik Berg i hans självbyggda hus.

Deltagare: Självbyggare, markägare, Studieförbundet Vuxenskolan, Egnahemsfabrikens projektledning, arkitekt, gästföreläsare.

Del 1 Föredrag i helgrupp:

Inspiration och erfarenhetsöverföring från en tidigare självbyggare med tanken att stärka deltagarna.

Platsstudier vid Egnahemsfabriken. Foto: Tinna Harling

Självbyggarens berättelser

Föreläsningsserie i självbyggeri

Föreläsning 1: Måndag 1 oktober kl.18.00-19.30
En självbyggares historia - Christian Rubell
Hur kan man bygga billigt med återbrukande material.
Från skiss till självbyggeri - Lena Boman och John Helmfridsson

Föreläsning 2: Måndag 8 oktober kl.18.00-19.00
Finansiering av småskaliga husbyggen - Ingrid Westerfors
Vad finns det för vägar? Och hur skall man tänka?

Föreläsning 3: Måndag 15 oktober kl.18.00-19.30
Så gjorde jag - Erik Berg
Ska vi behöva bygga hela livet? Från när får man sova till vad hände sedan?
Mitt eget bygge och lite om tillgänglighet - Louise Ekeröth
Tillgänglighet i små bostäder - vad gäller? Mina erfarenheter som självbyggare.
Plats: Hemma hos Erik Berg **OBS! Föranmälan** senast 13 okt till erik@egnahemsfabriken.se

Föreläsning 4: Måndag 12 november kl.18.00-19.00
Omställning i tanke och handling - Karin Sahler
Att bygga ekologiskt från grunden och upp.

Föreläsning 5: Måndag 19 november kl.18.00-19.00
Hur kan man färgsätta och måla sitt hus - Maj-Liz Marcusson
Vilka ekologiska färger finns på marknaden?

Plats (om inget annat anges): Egnahemsfabriken
Tjörn, Studio Svanvik, Rödgårdarnas väg 9
Entré: 100kr (50kr för medlemmar)
Föranmälan & info: www.egnahemsfabriken.se,
www.sv.se/vast

Erik Berg, Egnahemsfabriken: »Ska vi behöva bygga hela livet? Från »när får man sova?» till »vad hände sen?», Erik berättar om sin familjs bygge av ett nytt hus och lada i traditionell stil på Mjörn». Louise Ekeröth: »Tillgänglighet i små bostäder - vad gäller? Mina egna erfarenheter som självbyggare.»

Del 2 Respektive självbyggare och arkitekt:

»Empowerment». Det är troligtvis inte självklart för självbyggare att hen har den kunskap som behövs för att vara med och utforma det egna bostadshuset. Många tror att arkitekter ensamma besitter all den kompetens som behövs, andra överlåter makten över husets utformning till arkitekten mer av tradition eller kanske av respekt. För att bryta detta mönster behövs ett tillitsskapande möte mellan självbyggare och arkitekt – bara dessa. Den eventuella markägaren är inte med eftersom hen har ett maktövertag gentemot självbyggaren, dels på grund av att hen äger marken och dels för sin samhällsposition.

Förslag tillitsskapande metod: Volontärarkitekten har en kortlek med foton på hus som har utformats av den som bor i det. Eftersom Egnahemsfabriken mest kommer att producera små och billiga hus ska foton mest visa denna typ av byggnad. Självbyggaren kan gärna uppmanas att ta med foton på favoritbyggnader också. Självbyggare och arkitekt har en helt öppen diskussion runt dessa foton som går ut på att kompetensgöra självbyggaren. När de skiljs ska självbyggaren känna »I can do it!».

Gemensam studieresa 2

2018-10-20: Till Orust Ekoby. Bestämdes av gruppen vid kursstart. Även datum fastställdes gemensamt.

5. Lär känna platsen & markera ut huset

Tid: Dagtid v 42-44, dvs innan nästa träff (kan delas upp i två tillfällen).

Plats: Respektive tomt.

Deltagare: Självbyggare, markägare, arkitekt.

Del 1 Lär känna platsen:

Klimatet och platsens miljömässiga förutsättningar är avgörande för designen. Ha inte med några utfattade meningar. Titta och se. Hur ser platsen ut? Vad säger platsen? Hur är marken? Sol och skugga. Träd. Vind. Vatten. Vilka lokala byggnadsmaterial finns? Vilka hus finns i närheten? Vilka byggnadstraditioner finns? Hur lever man sitt vardagsliv på denna plats? Var sitter man utanför husen? Hur varierar det över året? Se platsen med olika ögon, stig in med olika roller. Förstå hela denna plats, dess natur- och kulturbaserade information. Dokumentera och visualisera platsen.

Del 2 Markera huset på marken:

Läs mönstret »Huset på tomen» innan ni gör detta moment. Med tanke på allt som ni lärt om platsen, tänk särskilt på var solen når olika årstider och vad ni ser från olika platser, var tycker ni att det passar bäst att bygga huset? Ungefär. Inga detaljer än. Både självbyggare och markägare är lika aktiva i diskussionen. Ingen mer än den andre. I vissa frågor kan det

Mät & Prat vid Egnahemsfabriken. Foto: Anna Berglund.

Sommarjobbare vid Egnahemsfabriken. Foto: Anna Berglund.

Sommarjobbare vid Egnahemsfabriken. Foto: Anna Berglund.

finnas anledning att markägaren har mer makt. Slå ner pinnar för hörn, dra snören för ytterväggar. Känn efter hur det skulle vara att bo där. Flytta pinnar och snören. Sätt ut flera alternativa platser. Dokumentera platsvalen med foto och på kartor. Lämna pinnar och snören där. Åk dit igen och känn efter mer. Ändra dokumentationen vid behov.

6. Samtal mellan självbyggare och arkitekt

Tid: 2018-11-05, 18:00-21:00.

Plats: Vi möts på Egnahemsfabriken. Plats för grupparbete bokas med respektive självbyggare.

Deltagare: Självbyggare, arkitekt, Studieförbundet Vuxenskolan, Egnahemsfabrikens projektledning.

Respektive självbyggare och arkitekt i smågrupp:

För att arkitekten ska lära känna den eller dem som ska bo i huset görs en gruppintervju som utgår från olika teman enligt nedan. Om det är flera självbyggare som ska bo tillsammans ska alla vara aktiva i samtalet, ingen mer eller mindre än andra. Den eventuella markägaren är inte med i detta samtal. Arkitekten kan gärna ha med en assistent, den ska ge service av olika slag och underlätta samtalet men inte prata själv. Ha material av olika slag på bordet som man kan använda för att visualisera diskussionen. Stora papper och tjocka pennor. Papp, tejp, kniv, sax, klister. Sammanfattande dokumentation i text och bild behövs för arkitekten och självbyggaren – detta material kommer att vara offentligt så småningom ifall deltagarna godkänner det.

A. Gillar—ogillar

Självbyggaren ska tänka på ett hem som hen bor i eller har bott i. Vilken plats i hemmet, inne eller ute, gillar hen mest, och varför? Vilken plats gillar hen minst?

Denna kunskap är viktig för att den ger information om vad självbyggaren tycker om och inte tycker om, baserat på ett vardagsliv.

B. Privat—offentligt

Läs mönstret »Graden av privat» tillsammans. Självbyggaren ska sedan beskriva vilka funktioner i hens framtida hus som ska vara helt privata, vilka som ska vara helt offentliga och vilka som ska finnas däremellan. Använd ett stort papper på bordet. Skriv och rita med tjocka pennor.

Egnahemsfabriken kommer att producera små hus så detta blir inte en så omfattande övning som när man ritat större hus. Men denna kunskap är viktig dels för att den ger information om vad självbyggaren tycker är privat, en åsikt som varierar mellan olika kulturer och därför är extra viktig i en satsning med självbyggare som kommer från andra länder. Den lilla skalan gör det också extra viktigt att tänka på privatet så att man inte av oförstånd lägger till exempel toaletten på fel ställe. Dokumentera alla resultat i bild och foto, ange vilket som är det slutliga resultatet.

C. Köket

Läs mönstret »Köket är husets hjärta» tillsammans. Självbyggaren ska sedan berätta vad matlagning be-

Sommarjobbare vid Egnahemsfabriken. Foto: Anna Berglund.

Sommarjobbare vid Egnahemsfabriken. Foto: Anna Berglund.

tyder för hen. Är det en hjärtesak? eller inte? vill hen att det ska bli? eller inte? Vi kanske är ute och cyklar att köket ska vara en hjärtesak, det måste komma fram. Om köket är en hjärtesak, då ska självbyggaren lägga på bordet hur hen vill ha det. Hur matlagning går till. Om många lagar tillsammans. Om många är i rummet. Hur ett vackert kök ser ut. Vad som är funktionellt. Hur belysningen ska vara. Vattnet, om det ska finnas flera poster. Hur förvaring av sopor och återvinning ska fungera. Kompost?

Dokumentera alla resultat, ange prioriteringar, vad som är mest viktigt.

7. Samtal mellan självbyggare och arkitekt

Tid: 2018-11-12, 18:00-21:00.

Plats: Egnahemsfabriken, Studio Svanvik.

Deltagare: Självbyggare, arkitekter, Studieförbundet vuxen skolan, Egnahemsfabrikens projektledning, gästföreläsare.

Del 1 Gästföreläsning:

Karin Saler: »Omställning i tanke och handling – att bygga ekologiskt från grunden och upp.»

Del 2 Samtal mellan självbyggare och arkitekt i smågrupp fortsätter:

D. Zen view

Zen view betyder »få en glimt» och mönstret handlar om att ta tillvara något fint i omgivningen och forma huset så att man får syn på det lite överraskande. Alltså typ att sätta ett litet fönster så man får syn på

ett vackert träd eller en sjö när man sätter sig på toaletten. Gå alltså tillbaka till dokumentationen av »Lär känna platsen tillsammans» och notera intressanta saker i omgivningen som självbyggaren vill skapa en Zen view av. Dokumentera.

E. Uterum

Att forma utomhusrum är lika viktigt som att forma rum inomhus. Det är särskilt viktigt i vårt fall eftersom husen kommer att bli små, man behöver alltså uterummen för vardagliga saker. Man kan tänka att det är tillfälligt, att man bygger mer efterhand, men det kan också vara permanent. Vad vill självbyggaren förlägga utomhus? Vilka aktiviteter? Vilka funktioner? Diskutera. Ta fram förebilder. Skissa idéer. Dokumentera.

F. Husets volym

Sist men inte minst är det dags att sätta ord på husets form och husets volym. Hur ska det se ut? Avlångt och smalt? Tjockt och kort? Taket? Använd materialen på bordet och bygg modell. Enkla saker. Idéer. Helt utan kritik från någon, sök inte lösningar, registrera idéerna. Dokumentera genom att fotografera.

Arkitekten ska hela tiden i detta samtal med självbyggaren tänka på att även registrera det som för tillfället är omöjligt. Så att hen i den fortsatta designprocessen gör huset flexibelt i den mån det går så att självbyggaren om några år när hen kanske samlat mer pengar kan utveckla bostaden så som hen drömmer om.

Sommarjobbare vid Egnahemsfabriken.
Foto: Anni Berglund.

Sommarjobbare vid Egnahemsfabriken. Foto: Anni Berglund.

8. Byggkalkyl, byggmaterial & planering

Tid: 2018-11-19, 18:00-21:00.

Plats: Egnahemsfabriken Studio Svanvik.

Deltagare: Självbyggare, markägare, arkitekter, platschef, Studieförbundet Vuxenskolan, Egnahemsfabrikens projektledning, gästföreläsare.

Del 1 Gästföreläsning:

Maj-Liz Marcusson, Färgtrappan: »Hur kan man färgsätta och måla sitt hus? Vilka ekologiska färger finns på marknaden?»

Efter kursens slut finns möjlighet till 1 timmas kostnadsfri färgrådgivning (om både färgval och kulörval) av Maj-Liz på Färgtrappan. Man kan då boka tid en fredag på Egnahemsfabriken.

Del 2 Diskussion i helgrupp:

Mötet syftar till att få på bordet vilka byggmaterial som finns tillgängliga för att bygga huset och vilken konstruktionsteknik som är möjlig med tanke på materialval. Successivt fylls Egnahemsfabrikens byggkalkylblad i för respektive projekt under mötet. Platschef har information om material, han berättar vad som finns begagnat att tillgå för tillfället och vad som går att köpa till vilka priser. Han beskriver även en eller ett par konstruktionstekniker som Egnahemsfabriken kan och som fungerar bra för självbyggeri. Viktigt att självbyggaren känner trygghet och växer under mötet, det vill säga att diskussionen förs på ett sätt som inkluderar självbyggaren och den eventuella markägaren och gör

dem mer och mer kompetenta. Byggkalkylbladet ska kännas som självbyggarens redskap.

I slutet av mötet summeras vilka material som verkar mest intressanta i respektive byggprojekt och vilka konstruktionstekniker som självbyggaren och markägaren är positiva till att använda. Dokumentation av detta görs. Beslut om materialval kan även göras successivt under designprocessen och ska då dokumenteras i respektive byggkalkylblad. Vi går även genom vad byggherreansvar innebär.

Arkitekterna utformar förslag till hus

2018-11-19–2018-11-25

Hur mycket arkitekten påverkar designen med egna idéer beror på hur mycket hen lyckats »empower» självbyggaren att ta rodret i designen av sitt hus – ju mer egenmakt hos självbyggaren, desto bättre för självbyggeriprocessen.

Instruktioner från Livingston för detta moment, där arkitekten alltså arbetar själv:

A. Fältet

Sätt upp alla förstudier på väggarna runt om i rummet, det vill säga allt som platsen, huset, historien, de boende och deras drömmar har fört fram.

B. Fyrverkeri

Ett tomt papper på bordet. Dra upp allt som finns och »måste» finnas. Tomtens gränser, det som är realistiskt att ta bort eller ändra, träd, etcetera. Gör sedan

Sommarjobbare vid Egnahemsfabriken. Foto: Anna Berglund.

Sommarjobbare vid Egnahemsfabriken. Foto: Anna Berglund.

skisser: Sök lösningar som svarar mot självbyggarens drömmar. Dokumentera på väggen. Testa olika varianter. Utan tanke på realism eller ekonomi. Det är en lek. Flytta runt saker fritt. Dokumentera på väggen. Skifta perspektiv. Ifrågasätt konstanter, det vill säga saker som inte skiftar i olika varianter. Syntetisera varianterna genom att ge dem namn.

[Ta paus en natt minst]

C. Rimlighet

Ta nu mer hänsyn till resultaten från »Samtal mellan självbyggaren och arkitekten». Föreställ och förstå användningen av huset (lev huset i fantasin). Utgå nu mer från fysiska begränsningar som är orimliga att ändra av något skäl. Rita upp nya varianter, sätt dem på väggen.

D. Bakgrund och figur

Tänk på huset och tomten inspirerat av bilden med vasen och två ansikten. Båda har sin egen existens, båda behöver designas lika omsorgsfullt, de ska passa ihop men ingen av dem ska överordnas den andra. Rita upp nya varianter, sätt dem på väggen.

Arbetet resulterar i ett antal designförslag som namnges neutralt. Förslagen bör inte överstiga fem för att urvalsprocessen sedan ska fungera bra. En ungefärlig kalkyl upprättas för de olika förslagen.

Arkitekten stämmer av designförslagen med platschefen (expert material och bygg) innan nästa fas där förslagen utvärderas, men platschefen är inte med på utvärderingen eftersom det finns risk för att självbyggare och markägare i så fall förminskar *sin* expertis för mycket. Arkitekten och platschefen uppdaterar och konkretiserar tillsammans färdplanen.

9. Presentera och utvärdera

Tid: 2018-11-26, 18:00-21:00.

Plats: Studio Svanvik.

Deltagare: Självbyggare, markägare, arkitekter, assistenter, Studieförbundet Vuxenskolan, Egnahemsfabrikens projektledning.

Arkitekt, självbyggare och markägare träffas i respektive grupp:

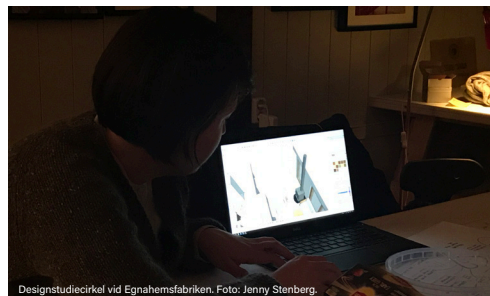
Alla vuxna som ska bo huset måste vara med under hela mötet. Inga störningar ska finnas, varken av telefoner eller av barn. Arbetet dokumenteras. En assistent till arkitekten bör finnas med för att sköta dokumentationen och bidra till att utvärdera processen efteråt.

A. Färdplanen

Arkitekten repeterar hur färdplanen ser ut inklusive betalningsplanen.

B. Tomten

Arkitekten repeterar hur tomten ser ut och den föreslagna placeringen av huset, flera alternativ kan presenteras.

Designstudiecirkel vid Egnahemsfabriken. Foto: Jenny Stenberg.

Sommarjobbarkod vid Egnahemsfabriken. Foto: Anna Berglund.

C. Självbyggarens tankar om huset

Arkitekten presenterar självbyggarens design-idéer för sitt framtida hem (från intervjun »Samtal mellan självbyggaren och arkitekten») och frågar om hen sammanfattat detta rätt. Arkitekten föreslår att det utgör ramverk för att utvärdera designförslagen och punktar upp detta utvärderingsramverk tydligt. Arkitekten frågar om det okej, eller ska någon av de framtida drömmarna föras in i utvärderingsramverket. Ramverket fastslås.

D. Förslagen presenteras och utvärderas

Arkitekten presenterar sedan neutralt namngivna designförslag, ett efter ett, i långsamt tempo, utan att lägga några som helst värderingar i dem. Förslagen bör som sagt inte överstiga fem för att urvalsprocessen ska fungera bra. Alla kan ställa frågor, alla ska förstå förslagen.

E. Förslagen utvärderas

I en andra runda utvärderas förslag efter förslag, nogsamt följande utvärderingsramverket. Arkitekten lägger aldrig orden i munnen på självbyggare och eventuell markägare under denna process. Använd »Rankning som metod» (Ranger and Westerberg 2004, 102). Metoden innebär att självbyggare och markägare får ett antal klisterlappar med prickar i olika färger att sätta på förslagen för att markera vad de tycker, det vill säga sina utvärderingsresultat. Man får på varje förslag rösta en gång för varje utvärderingskriterium och varje kriterium har en egen färg. För att

utjämna inbyggda maktskillnader mellan självbyggare och eventuell markägare räknas självbyggares prick som två röster och markägares prick som en röst. Ett annat sätt att göra det på är att självbyggares prickar är större.

F. Summering

När förslagen är utvärderade och dokumenterade (fotografera alla förslag med prickar på och notera röster per förslag), summerar arkitekten återigen färdplanen, poängterar att det är upp till självbyggaren och den eventuella markägaren att nu ta hem alla de utvärderade förslagen, tänka igenom dem, och återvända till arkitekten när de är redo att fatta beslut.

Efter mötet utvärderar arkitekten processen hittills tillsammans med assistenten och dokumenterar utvärderingen.

10. Fatta beslut

Tid: 2018-12-03, 18:00-21:00.

Plats: Egnahemsfabriken Studio Svanvik.

Deltagare: Självbyggare, markägare, arkitekter, assistenter, Studieförbundet Vuxenskolan, Egnahemsfabrikens projektledning.

Arkitekt, självbyggare och markägare träffas i respektive grupp: Självbyggare och markägare återkommer med ett beslut. Genom att utvärderingsramverket är använt bör de kunna välja ett förslag och presentera detta för arkitekten.

Presentationen fördjupas sedan genom att självbyggaren beskriver »en dag i huset», det vill säga hur hen rör sig i och runt huset från morgon till kväll en vanlig vardag. Det ger information till arkitekten om det är något i förslaget som behöver justeras.

Valet kan alltså vara lätt men Livingston beskriver i boken (1995: 78-80) fyra scenarier hur klienten kan reagera annorlunda och hur man som professionell kan svara på dessa olika reaktioner för att komma vidare i processen och hjälpa dem att fatta ett beslut (som stämmer överens med det de *behöver*). »Community architects« lära sig dessa strategier i sin utbildning. Alla strategier har egentligen det gemensamt att man som arkitekt tänker att »vi är en hyrd hjärna för att tänka ut klientens hus» (Livingston, 1995: 79) men att processen också ska göras effektiv, den får inte dras ut i oändlighet. Att hantera processen på ett bra sätt kan vara svårt, särskilt om man är professionellt inskolad i en annan filosofi än att låna ut sin hjärna, och i pressade diskussioner till exempel börjar hävda sin rätt att som skolad arkitekt att faktiskt ta ansvar för vissa saker. Den fällan ska man inte gå i, manar Livingston. Till slut har klienten valt ett av alternativen.

Arkitekterna finjusterar

2018-11-27-2018-12-02

Det valda förslaget finjusteras av arkitekterna i samverkan med platschef och kursledning med hänsyn till behov, önskingar, ekonomi, materialtillgång och

framtida möjlig utveckling av hemmet. Ritningar och andra handlingar produceras av arkitekten. Bygganmälan görs av Egnahemsfabrikens projektledningen och lämnas in till kommunen. Om husen är stora behövs istället bygglov.

11. Överlämna och fira resultatet

Tid: 2018-12-10, 18:00-21:00.

Plats: Egnahemsfabriken Studio Svanvik.

Deltagare: Självbyggare, markägare, arkitekter, platschef, Studieförbundet Vuxenskolan, Egnahemsfabrikens projektledning.

Alla tillsammans:

Ritningar och annan dokumentation överlämnas till självbyggare och eventuell markägare. Resultatet firas med mat och prat gemensamt. Självbyggarna är nu redo att ta nästa steg i processen, det vill säga påbörja självbyggeriprocessen. Platschefen med flera i Egnahemsfabriken välkomnar dem till detta steg, hur man anmäler sig, och redovisar färdplanen för självbyggeriprocessen. Vi gör även en utvärdering av studiecirkeln.

Mat & Prat vid Egnahemsfabriken. Foto: Yvonne Mattsson

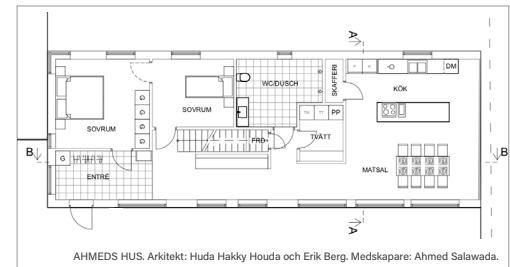
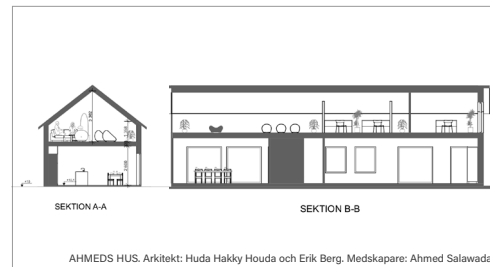
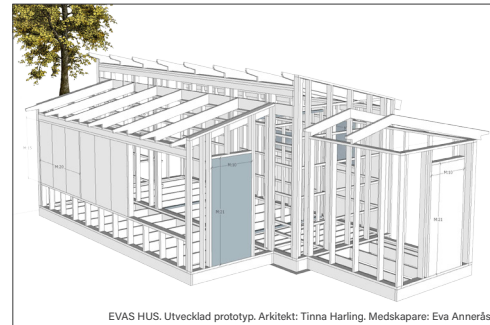
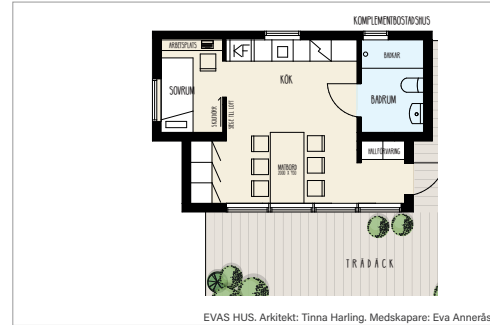
Så blev designen av de fyra husen

Ett av de fyra husen byggdes under 2019 och ett hål-
ler på att byggas 2020. De byggdes av Egnahems-
fabrikens snickare på uppdrag, kompletterat med in-
slag av självbyggeri och byggbrigader. Man kan alltså
vid behov och intresse köpa byggtjänster från Eгна-
hemsfabriken och det är ett viktigt inslag i ekonomin
eftersom de anställda snickarna hela tiden måste ha
uppdrag som drar in pengar till deras löner.

Två av självbyggarna avvaktar att börja bygga sina
hus – den ena för att han ännu inte har någon tomt,
den andra för att den tomt som han köpte visade sig
vara komplicerad att bygga på med den design som
han önskar. Bilderna som följer visar ritningar och fo-
ton på de fyra husen.

Hur designprocessen fungerade

Egnahemsfabriken genomförde en omfat-
tande kollaborativ utvärdering och fick även
värdefullt bidrag till kunskapsprocessen från
en Chalmersstudent som följde hela arbetet
och skrev ett examensarbete om pedagogik
och ledarskap (Allinger 2019). Utvärdering-
en som involverade de fyra självbyggarna,
två av volontärarkitekterna, kursledningen
och övriga på Egnahemsfabriken resultera-
de både i ris och ros. Eftersom verksamheten
var i uppstartsfasen var projektledningen för

Egnahemsfabriken mycket öppen och flexibel i sökandet efter vägar framåt, vilket också präglade studiecirkeln. Den främsta självkritiken från kursledningen blev därför att man hade tagit sig vatten över huvudet – det blev en alldeles för omfattande process som krävde alltför mycket tid från involverade. Detta blev ett problem dels när det gäller deras energi, de orkade inte med, och i förlängningen också ekonomiskt sett, eftersom tanken är att Egnahemsfabriken i framtiden ska bli ekonomiskt självbärande och självbyggarna alltså ska stå för kostnaden för den medskapande designen.

Även självbyggarna tyckte att designprocessen var för omfattande. De hade många konkreta förslag till vad i processen som kunde skalas av, exempelvis de många föredragen som gavs – de hade hellre lagt tiden på att sitta ner i lugn och ro med sin respektive arkitekt. Att kursen låg på vardagkvällar i vintermörkret upplevdes som väldigt energikrävande. Färre tillfällen och en blandning av vardagkvällar och helger önskades.

Volontärarkitekterna deltog inte i alla moment och deras huvudsakliga kritik rörde inte tidsåtgången, utan för dem var det den röriga situationen som var värst. De kom in ganska sent i processen och blev inte utbildade i designmetoden – de kände sig därför otrygga. Det var oklart för dem vem som hade ansvar för vad.

Språkliga hinder spädde på detta problem eftersom de inte pratade svenska obehindrat och därför främst kommunicerade på engelska. De långa bussresorna från Göteborg var också energikrävande för dem. Det positiva för dem var att få erfarenheten och kontaktnät. Totalt sett upplevde de processen som mycket givande och de gav betydligt mer ros än ris.

När det gäller »empowerment» fick designprocessen mycket ros. Självbyggarna trivdes generellt bra i processen, de stärkte varandra på ett fint sätt hela tiden, gruppgemenskapen var påtaglig och de kände sig i slutändan mycket kompetenta att designa sina egna hem. De hade dock velat bygga mer saker med sina händer under designprocessen. Det var ibland även lite »disempowering» för självbyggare att vänta på att kursen skulle komma till det som man själv behövde. Detta berodde dels på att det fanns ingredienser (främst inspirationsföredragen) som ansågs onödiga, men också på att de fyra personerna befann sig olika långt i sin beredskap att designa och bygga. Att en av dem inte hade tomt var också ett hinder.

Det var även så att en hel del moment i designprocessen som beskrivits ovan, helt enkelt inte genomfördes. Det blev tydligt vid utvärderingen. Detta berodde delvis på tidsbristen, planen var alltså alltför ambitiös, men den öppna och

flexibla inställningen hos ledningen spelade också roll: man fattade beslut i farten som inte var genomtänkta. En viktig självkritik rörde hur designmönstren användes. De sågs i teorin som mycket värdefulla för sin potential till maktförskjutning gällande designen, från arkitekt till självbyggare. Dock lyckades ledningen varken beskriva eller lära ut mönsterspråket tillräckligt väl till volontärarkitekterna, vilket förde med sig att det designtänkandet inte fick genomslag fullt ut. Arkitekten fick alltså i flera fall mer makt över designprocessen än som varit avsikten.

En annan misräkning från ledningens sida var att självbyggarna inte kände sig byggklara efter designprocessen. Detta ville man förändra, man ville att design och byggande skulle gå mer hand i hand.

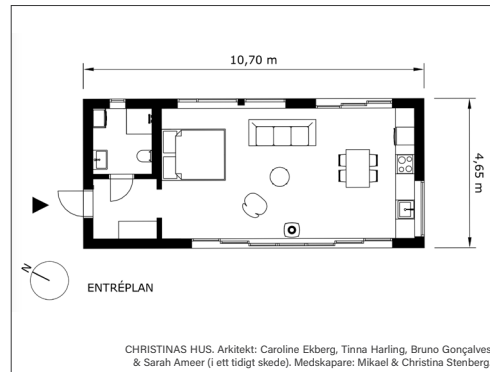
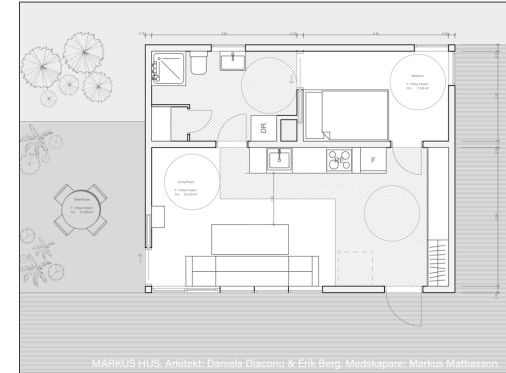
Sammantaget gav utvärderingen till svar att designmetoden behövde:

1. komprimeras
2. öka i tydlighet
3. vara mer praktisk
4. utvecklas när det gäller mönstren

Ett nytt förslag till upplägg formades som kostnadsberäknades och diskuterades av Egnahemsfabrikens styrelse i augusti 2019. Det

nya förslaget innebar betydligt lägre kostnader men fortfarande mer än vad styrelsen förmodade att självbyggarna skulle klara att betala. Hur skulle vi finansiera resten? På kort sikt, och på lång. Vi hade inte mer externa medel som kunde finansiera processen. Skulle vi verkligen klara att erbjuda en medskapande designprocess, eller skulle vi behöva retirera och bara erbjuda en medskapande *byggprocess*? Kunde vi utifrån ovanstående erfarenheter forma en strategi för Small, Medium, Large och se det som en process där vi börjar i det lilla och arbetar oss framåt? Finns samarbetspartners som är beredda att vara med? Hur skulle vi gå vidare?

Med utvärderingen och erfarenheterna i ryggen formade vi två nya alternativ: En medskapande *byggprocess* där självbyggaren använder Egnahemsfabrikens prototyp som kan modifieras i viss utsträckning; och en medskapande *designprocess* där självbyggaren också är med och skapar formen på sitt hem. Dessa presenteras i nästa kapitel.

EGNAHEMSFABRIKENS DESIGNMETOD

Rita och bygg ditt eget hus – tillsammans [VERSION 2.0 »LITEN«]

– självbyggeri av färdigritat prototypus som designats av Egnahemsfabrikens arkitekter

Denna version har som mål att självbyggarna ska bli bygglara, det vill säga de ska efter en gemensam process känna till alla byggmoment som ingår i att bygga Egnahemsfabrikens prototypus och kunna uppföra ett sådant hus till sig själv – tillsammans med andra självbyggare och med stöd från Egnahemsfabriken. Totalt behövs i detta upplägget 330 timmar av involverade och kursen kostnadsberäknas till 75.000 SEK plus moms (se bilaga). Vi har räknat med lägsta möjliga timarvoden eftersom Egnahemsfabriken är en icke-vinstdrivande rörelse som drivs som ett socialt företag.

Med fyra självbyggare kostar kursen 18.500 SEK per person, med åtta kostar den 9.200 SEK. Vi tror att de själva är beredda att betala 7-10.000 SEK per person för att få ett färdigdesignat hem och bli byggfärdiga. Med åtta paral-

lella självbyggare kan alltså ekonomin gå runt. Med utvärderingen i ryggen har de så kallade inspirationsföredragen som är öppna för allmänheten lagts vid sidan av och är inte obligatoriska för självbyggarna – men ligger på tider som anpassas till deras process. Inspirationsföredragen finansieras av Studieförbundet Vuxenskolan som alltså tar betalat för dem separat. Vi har ändå inkluderat tiden för inspirationsföredragen i de 330 timmarna för att ge en helhetsbild tidsmässigt.

Tiden för att göra bygglovsritningar av designen (cirka 8 timmar) är också något som självbyggarna betalar för separat.

HemETT. Egnahemsfabriken har utvecklat en prototyp för enkla, billiga, transportabla småhus i trä som kan varieras beroende på vilka begagnade byggmaterial som finns tillgängliga. Foto: Egnahemsfabriken.

Förberedelser, vara klart innan start

- prototypen färdigritad, olika typer av grundläggning färdigritad
- mallar för Byggplan och Kalkylverktyg
- budget och finansieringsplan för kursen
- kursplan och ansvarig avlönad kursledare (Tinna, arkitekt)
- avlönad arkitekt ansvarig för markanpassning och bygglovsritning (Erik eller Tinna)
- process för att attrahera självbyggare, åtta-tio intresserade självbyggare anmälda
- process för att hitta tomter, alla självbyggare behöver ha sin tomt klar

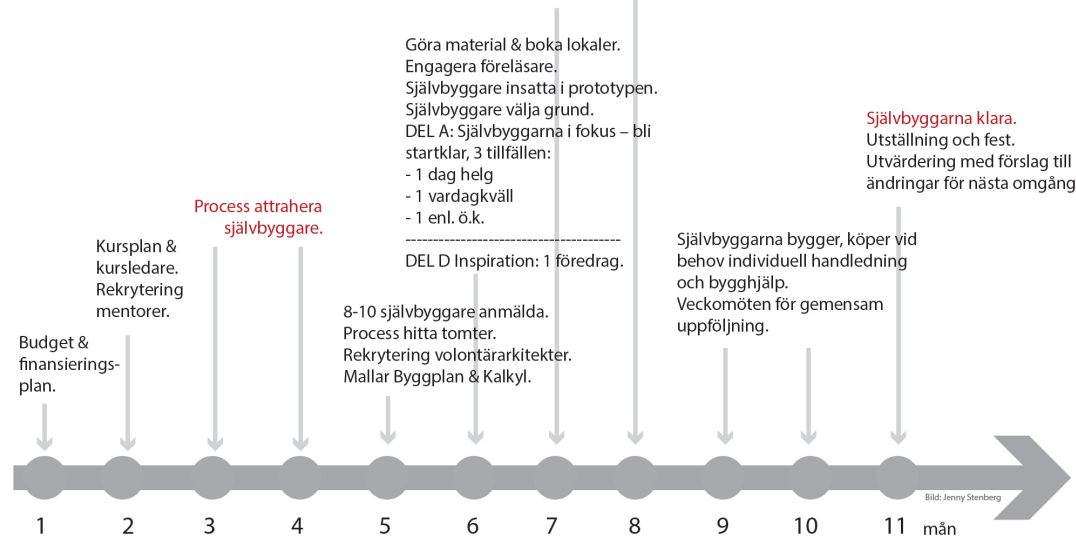
DEL A

Självbyggarna i fokus - bli startklar

- Byggbrigad** [tid för självbyggarna: 4 tim, helg]. Alla självbyggare bygger något tillsammans för att lära känna varandra och bli stärkta i att de kan bygga. Dagen organiseras av Erik, arkitekt, enligt Byggbrigadens upplägg. Christian, platschef, och snickare är med, de introducerar hur man använder verktygen med mera och visar alla begagnade material som finns samt hur man hittar dem i appen. Brigaden förmedlar konkret kunskap om prototypen och olika grundläggning.

Möjligt scenario för utbredning i tid Designmetod 2.0 »LITEN«

2. **Bygglov och regler inklusive energikrav, tillgänglighetskrav, information om attefallshus med mera** [3 tim inkl fika, vardagkväll]. Kalkylering och finansiering. Tidsplan och byggplanering. (alla självbyggare tar med datorer med internetuppkoppling)

A. Kommunrepresentant berättar om lagar och regler samt visar en bygglovsansökan för ett litet hus och beskriver hur man söker.

B. Erik visar Kalkylverktyget och hur man använder det. I en kort workshop får alla börja fylla i sitt hus i verktyget som ligger förberett på google-drive. De fortsätter själva hemma.

C. Erik eller Christian visar verktyget för hur man byggplanerar sitt projekt och alla får börja fylla i sin Byggplan som ligger på google-drive. De fortsätter själva hemma.

3. **Uppföljning kalkylering och finansiering** [2 tim per självbyggare, tidpunkt enl. ö.k. med Erik & Christian]. Individuell handledning för respektive självbyggare, som syftar till att göra klart Kalkylverktyg och Byggplan och tillsammans värdera realismen samt kolla av att självbyggaren kommer att klara av finansieringen. Kalkylverktyget och Byggplanen som ligger på google-drive revideras alltså under mötet. Resultat: självbyggaren ska veta att hen kommer ha råd att bygga.

DEL B Utforma ditt hus

1. **Placera huset på tomten** [2 tim per självbyggare]. Respektive självbyggare och arkitekt (Erik eller Tinna) träffas på tomten och väljer plats för huset.

2. **Sök bygglov** [Uppskattad tid: 8 tim]. Självbyggarna söker bygglov med hjälp av sin arkitekt (Erik eller Tinna) och betalar separat för det arbetet.

DEL C Bygg ditt hus - tillsammans

1. **Byggbrigad** [Heldag, vecka 1]. Alla självbyggare bygger en byggnadsdel tillsammans, som kommer att behövas för något av deras hus. Dagen organiseras av Erik och syftet är att engagera och stärka alla. Platschef och snickare är med, de ger individuella körkort till självbyggarna för maskiner och verktyg. På eftermiddagen organiserar Erik ett samtal där självbyggarna berättar var de är i processen och hur deras plan framåt ser ut. Planerna diskuteras och justeras med hjälp av Erik, Christian, med flera. Självbyggarna uppdaterar sin respektive tavla på väggen.

2. **Byggbrigad** [Heldag eller helg, vecka 2]. Alla självbyggare bygger tillsammans en grund, drar vatten- och avloppsrör, dra rör för el, bygger en vägg, sätter ett fönster, en dörr, gör tak, lägger ett golv, bygger en mellanvägg, en badrums-

vägg och ett badrumsgolv, gör badrumsinredning och en köksinredning. Dagen organiseras av Erik och syftet är att engagera och stärka alla. Platschef och snickare är med. Objektet är förhoppningsvis ett hus som tidigare cirkeldeltagare bygger på just då. Då kan Christians tid betalas av det projektet och deltagarnas tid blir som en brigad. Husägaren bjuder på mat.

3. **Individuella handledning** med Erik & Christian efter behov för respektive självbyggare. Bygghjälp med Christian och snickarna. Detta betalas för enligt timprislistan. [Uppskattat antal timmar: varierar mycket]

DEL D

Inspirationsföredrag självbyggeri

Föredragen vänder sig både till självbyggarna och till en intresserad allmänhet. Föredragen är frivilliga för självbyggarna och ligger separat på en egen dag men innehåll och tidpunkt är anpassat efter deras behov. Inspirationsföredragen finansieras av SV och de tar en avgift per besökare. Plats: Egnahemsfabriken om det passar, annars annan plats.

1. **Så gjorde jag - en självbyggare berättar om byggande av sitt hus** [2 tim, vardagkväll]. En som haft erfarenhet av att bygga ett litet billigt hus. (efter Tomten i Del B ovan)
2. **Billigt bostadsbyggande - vem finansierar?** [2 tim, vardagkväll]. Vad kostar billiga bostäder? Vad säger bankerna om finansiering? (bjud in) Intresserade markägare som vill bekosta byggande på sin tomt (bjud in). Exempel på crowdfunding av bostadsbyggande (bjud in). (efter Bygglov och kalkylering mm i Del B ovan)
3. **Studieresa - medskapande design och självbyggeri av billiga bostäder** [Heldag med buss, helg]. (innan DEL C Bygg ditt hus - tillsammans)

EGNAHEMSFABRIKENS DESIGNMETOD

Rita och bygg ditt eget hus – tillsammans [VERSION 2.0 »STOR«]

– det vill säga med arkitekt och inklusive medskapande design av självbyggarnas hus

Denna version har som mål att självbyggarna både skapar sitt eget hem och blir bygglara. De ska alltså designa huset och sedan kunna uppföra det – tillsammans med andra självbyggare och med stöd från Egnahemsfabriken. Totalt behövs i detta upplägget 770 timmar av involverade och kursen kostar 145.000 SEK plus moms (se bilaga). Med fyra självbyggare kostar kursen 36.000 SEK per person, med åtta kostar den 18.000 SEK. Vi tror att de själva är beredda att betala 7-10.000 SEK per person för att få ett designat hem och känna sig redo att bygga, vara byggfärdiga. Det saknas alltså 71.400 SEK per kurs för att denna version ska gå runt, om vi har åtta parallella självbyggare som betalar 9.200 SEK i avgift.

Inspirationsföredragen som är öppna för allmänheten ligger liksom i den första versionen vid sidan av. Den är alltså inte obligatoriska för

självbyggarna men ligger på tider som anpassas till deras process. Inspirationsföredragen finansieras av Studieförbundet Vuxenskolan som tar betalat för dem separat. Vi har ändå inkluderat tiden för inspirationsföredragen i de 770 timmarna för att ge en helhetsbild tidsmässigt.

Tiden för bygglovsritningar (cirka 8 timmar) är också något som självbyggarna betalar för separat. Volontärarkitekterna är medräknade i tid men inte i pengar eftersom de »ersätts« genom att de får en utbildning i medskapande design. Varje volontärarkitekt har en mentor, det vill säga en erfaren arkitekt som kan ge råd och som är ansvarig arkitekt för slutresultatet. Mentorerna avlönas.

Vi räknar som sagt med lägsta möjliga timarvoden eftersom Egnahemsfabriken är en icke-vinstdrivande rörelse som drivs som ett socialt företag.

Förberedelser, vara klart innan start

- budget och finansieringsplan för kursen
- kursplan och ansvarig avlönad kursledare (Tinna, arkitekt)
- rekrytering av avlönade mentorer – förutom Tinna och Erik – som ansvarar för 2-3 volontärarkitekter var
- process för att attrahera självbyggare, åtta-tio intresserade självbyggare anmälda
- process för att hitta tomter, alla självbyggare behöver ha sin tomt klar
- färdiga mallar för Byggplan och Kalkylverktyg
- alla självbyggare behöver bli insatt i Egnahemsfabrikens prototyp/byggnadstyp (arvoderat möte med Christian, platschef & Erik, arkitekt) [1 tim per självbyggare, tidpunkt enl. ö.k.]
- alla självbyggare behöver i samråd med fabriken ha valt typ av grund som passar på tomten

(arvoderat möte med Christian & Erik) [1 tim per självbyggare, tidpunkt enl. ö.k.]

- rekrytering av en volontärarkitekt per självbyggare (i processen ingår att besöka Egnahemsfabriken och få en introduktion om vad vi gör)

DEL A Utbildning av volontärarkitekter och mentorer

Filosofin bakom Egnahemsfabrikens strategier [Tid för självbyggarna: 4 tim, helg]. Beskrivning av hela design- och byggprocessen inkl Byggplan. Beskrivning av den byggteknik som används [oftast] i fabriken. Utbildning i designmetoden – hur gör man, steg för steg (tonvikt). Volontärarkitektens ansvar. Val av mjukvara. Info och frågor. Mentorns ansvar. Info och frågor.

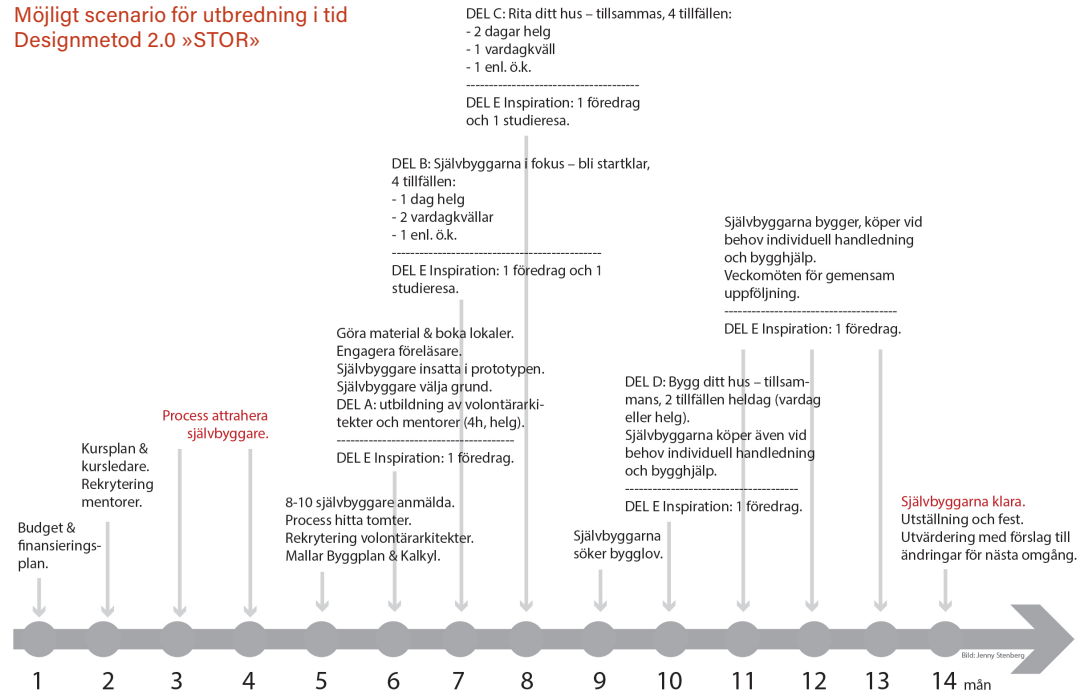
Deltagare:

Kursledning (Tinna), projektledare (Erik), alla volontärarkitekter, alla mentorer. Platschef (Christian) och snickare med i början. Forskare (Jenny) med på utbildning i designmetoden.

Resultat:

- Alla känner varandra – det blir ett team.
- Alla känner sig trygga i sina roller och ansvar.
- Alla kan designmetoden.

Möjligt scenario för utbredning i tid Designmetod 2.0 »STOR«

DEL B

Självbyggarna i fokus - bli startklar

1. **Byggbrigad** [4 tim, helg]. Alla självbyggare och volontärer bygger något tillsammans för att lära känna varandra och bli stärkta i att de kan bygga. Även mentorer välkomna (oavlönade).

Dagen organiseras av Erik. Brigaden förmedlar praktisk kunskap om den byggt teknik som EgnaHemsfabriken oftast använder. Platschef och snickare med, de introducerar hur man använder verktyg med mera och visar alla begagnade material som finns samt hur man hittar dem i appen.

På lunchen organiserar Tinna ett samtal där självbyggarna berättar om sig själv och sina tankar och idéer om vad de vill bygga. På väggen finns förberett en tavla per självbyggare som de kan börja fylla på med text och bilder.

2. **Tomten** [2-4 tim inkl utefika, ljus vardagkväll]. Alla självbyggare och volontärer åker runt och visar varandra sina tomter. Erik eller Christian är med. De är förberedda att svara på självbyggarnas frågor om finansiering så att den frågan kommer på bordet.
3. **Bygglov och regler** inklusive energikrav, tillgänglighetskrav, information om attefallshus med mera [3 tim inkl fika, vardagkväll].

Kalkylering och finansiering. Tidsplan och byggplanering. (alla självbyggare ta med datorer med internet)

- A. Kommunrepresentant berättar om lagar och regler samt visar en bygglovsansökan för ett litet hus och beskriver hur man söker.
 - B. Erik visar Kalkylverktyget och hur man använder det. I en kort workshop får alla börja fylla i sitt hus i verktyget som ligger förberett på google-drive. De fortsätter själva hemma.
 - C. Erik eller Christian visar verktyget för hur man byggplanerar sitt projekt och alla får börja fylla i sin Byggplan som ligger på google-drive. De fortsätter själva hemma.
 - D. Självbyggarna uppdaterar hela tiden sin tavla på väggen.
4. **Uppföljning kalkylering och finansiering** [1,5 tim per självbyggare, tidpunkt enl. ö.k. med Erik & Christian]. Individuell handledning med Erik & Christian för respektive självbyggare och volontärarkitekt, som syftar till att göra klart Kalkylverktyg och Byggplan och tillsammans värdera realismen samt kolla av att självbyggaren kommer att klara av finansieringen. Kalkylverktyget och Byggplanen som ligger på google-drive revideras alltså under mötet. Resultat: självbyggaren ska veta hur stort man kommer ha råd att bygga.

DEL C Rita ditt hus - tillsammans

1. **Placera huset på tomten** [2 tim, enl. ö.k.]. Respektive självbyggare och volontärarkitekt träffas på tomten och väljer plats för huset med hjälp av »Designkort 1: Huset på tomten». Valet stäms av med mentorn.
2. **Samtal mellan självbyggare och arkitekt** [6 tim inkl lunch, helg]. Tinna, Jenny och volontärerna har träffats innan och planerat dagen. Självbyggarna har fått designkortet att läsa på i förväg. Dagen inleds med ett kort gemensamt föredrag om designmetoden (max 30 min). Sedan sitter respektive självbyggare och volontär ner resten av dagen och genomför en workshop baserad på »Designkort 2-6». Det behövs alltså ett separat ljudavskilt rum per självbyggare och olika hjälpmedel för designprocessen (stora papper, kartong, lim, dator, etcetera). Tinna med flera alternerar och ger support där det behövs.

Resultat: Vid dagens slut har respektive självbyggare en tydlig idé till sitt hus, som dokumenterats i text, bilder och en modell.

3. **Volontärarkitekterna ritar upp** förslaget i Sketchup eller för hand. Mentorn granskar förslagen ur olika synvinklar och anger sådant som måste ändras med tanke på lagar och regler, samt kommer med andra föreslagna förbättringar. [Uppskattat antal timmar: 16 tim för volontärer och 2 tim för mentorer]

4. Återkoppla och utvärdera [6 tim inkl middag, helg].

A. Respektive självbyggare och arkitekt sitter ner och tittar på resultatet tillsammans. Det behövs alltså ett separat ljudavskilt rum per självbyggare.

B. Är allt som självbyggaren förväntade sig? Arkitekten noterar vilka justeringar som behöver göras.

C. Alla självbyggare och arkitekter sätter sig tillsammans och respektive självbyggare presenterar sitt hus. Alla reflekterar över varandras hus och föreslår förbättringar. Respektive självbyggare talar om ifall man vill att arkitekten ändrar något ytterligare. Arkitekter noterar.

D. Gemensam middag för att fira att designen är i stort sett klar. Vänner kan bjudas in. Skisserna kan sitta på väggen. Modellerna visas upp.

5. Arkitekterna finjusterar förslagen och mentorerna kollar av dem igen [4 tim för volontärer och 1 tim för mentorer]. Skisserna mailas till självbyggarna med flera. Självbyggarna uppdaterar sin respektive tavla på väggen i Egnahemsfabriken.

6. Söka bygglov [Uppskattat antal timmar för bygglov: 8h]. Självbyggarna söker bygglov på eget initiativ. De avgör alltså själva om de vill köpa denna tjänst från volontärarkitekterna/mentorerna och avtalar om det separat.

DEL D Bygg ditt hus - tillsammans

1. **Byggbrigad.** Alla självbyggare bygger en byggnadsdel tillsammans, som kommer att behövas för något av deras hus. Dagen organiseras av Erik och syftet är att engagera och stärka alla. Platschef och snickare är med, de ger individuella körkort till självbyggarna för maskiner och verktyg.

2. **På eftermiddagen ett samtal** organiserat av Erik, där självbyggarna berättar var de är i processen och hur deras plan framåt ser ut. Planerna diskuteras och justeras med hjälp av Erik, Christian, med flera. Självbyggarna uppdaterar sin respektive tavla på väggen.

3. **Byggbrigad.** Alla självbyggare bygger tillsammans en grund, drar vatten- och avloppsrör, drar rör för el, bygger en vägg, sätter ett fönster, en dörr, gör tak, lägger ett golv, bygger en mellanvägg, en badrumsvägg och ett badrumsgolv, gör badrumsinredning och en köksinredning. Dagen organiseras av Erik och syftet är att engagera och stärka alla. Platschef och snickare är med. Objektet är förhoppningsvis ett hus som

tidigare cirkeldeltagare bygger på just då. Då kan Christians tid betalas av det projektet och deltagarnas tid blir som en brigad. Husägaren bjuder på mat.

4. **Individuella handledning** med Erik & Christian efter behov för respektive självbyggare. Bygg hjälp med Christian och snickarna. Detta betalas för enligt timprislistan.

DEL E Inspirationsföredrag självbyggeri

Föredragen vänder sig både till självbyggarna, volontärerna och till en intresserad allmänhet. Föredragen är frivilliga för självbyggarna och ligger separat på en egen dag men innehåll och tidpunkt är anpassat efter deras behov. Inspirationsföredragen finansieras av Studieförbundet Vuxenskolan och de tar en avgift per besökare. Plats: Egnahemsfabriken om det passar, annars annan plats.

1. **Så gjorde jag - en självbyggare berättar** om både design och byggande av sitt hus [2 tim, vardagkväll]. En som haft erfarenhet av att bygga ett litet billigt hus. (efter Tomten i Del B ovan)

2. **Billigt bostadsbyggande - vem finansierar?** [2 tim, vardagkväll] Vad kostar billiga bostäder? Vad säger bankerna om finansiering? (bjud in) Intresserade markägare som vill bekosta byggande på sin tomt (bjud in). Exempel på crowdfunding av bostadsbyggande (bjud in). (efter Bygglov och kalkylering mm i Del B ovan)

3. **Studieresa** – medskapande *design* och självbyggeri av billiga bostäder [Heldag med buss, helg]. (efter Del B Självbyggarna i fokus – bli startklar)
4. **Studieresa** – medskapande design och *självbyggeri* av billiga bostäder [Heldag med buss, helg]. (efter DEL C Rita ditt hus – tillsammans)
5. **Bygginspiration** genom att besöka till exempel Eriks hus eller Tinns nya gästhus och få höra hur arbetet löpt och kunna ställa frågor [2 tim, vardagkväll].
6. **Att välja färgsort och kulör** [2 tim, vardagkväll].

Alexanders mönstertänkande utvecklas till Egnahemsfabrikens DESIGNKORT

Vi hade mycket goda erfarenheter av att använda Christopher Alexanders bok med designmönster i Argentina, tillsammans med familjen som skulle forma sitt hus. Kvinnan och mannen fick mönster i läxa inför varje träff och det fungerade bra på flera sätt. Det gav de dem insyn i arkitektens värld, de fick verktyg att lära om hur en designprocess går till och vilken kunskap som ligger bakom olika val. Boken gav dem även verktyg att prata med varandra om sina olika preferenser – den gav med sitt politiska budskap upphov till diskussion. I dessa samtal utvecklades de som personer och vi som arkitekter fick insyn i denna process och det blev vår uppgift att vägleda

dem fram till beslut – successivt från helhet till detalj. Boken uppmuntrade dem även att utveckla metoden. Mönsterspråkets tydlighet avslöjade nämligen när det saknades komponenter som var viktiga för familjen. Det ledde till att vi utvecklade nya mönster som dels rörde miljöaspekter (konkreta ekologiska lösningar), dels rörde kulturella aspekter (hur ser hus ut där de bodde och vad ville de anknyta till).

När vi gjorde den första designprocessen (1.0) i Egnahemsfabriken hade vi inte hunnit forma någon text eller instruktion för de mönster som vi hade kommit fram till troligen behövdes i processen. Alexanders bok fanns visserligen tillgänglig men vi hann inte djupdyka i den under designens gång. I någon mån kom det med eftersom Tinna och Erik kan metoden till viss del, men i ytterst begränsad omfattning. Volontärarkitekterna hann heller inte få någon undervisning i metoden.

Vis av den erfarenheten har vi inför nästa steg av designprocessen (2.0) valt ut ett fåtal mönster som vi anser outhärliga. Med Alexanders bok som förebild har dessa mönster fått en mycket kort beskrivning, betydligt kortare än förebildens. Med ett enkelt språk riktat till en bred allmänhet vägleder de på ett konkret sätt självbyggaren och arkitekten att ta sig an designmomentet. För att komprimera kursen till det yttersta, har endast sex sådana designkort formats. Några är mycket lika Alexanders, andra är förändrade för att stämma med vår kontext, eller helt nyskapade.

DESIGNKORT 1: Huset på Tomten

Byggnader placeras med fördel på den »fulaste» platsen – inte den vackraste eller den som är lättast att bygga på. De fina platserna vill man ju ha kvar för att se det vackra och använda dem för sitt vardagsliv utomhus.

Självbyggare och arkitekt besöker tomten vid en tidpunkt när vädret är bra. Ta med A3-papper på en skrivbräda, tumstock eller graderat mätband, plastband att markera saker med, liten slägga och pinnar att slå ner i marken:

- ✓ Om du bara har tumstock: Mät upp din steglängd genom att stega tio-tjugo steg och mäta avståndet. Två steg är cirka 1,5 meter på platt mark men det varierar med person och plats.

Inspektera tomten tillsammans:

- ✓ Sätt ut ungefärliga tomtgränser med pinnar.
- ✓ Notera på pappret hur man kommer till tomten till fots, med cykel och bil.
- ✓ Notera väderstreck genom att ta ut det med kompassapp i mobilen.
- ✓ Notera vad grannarna har i närheten av din tomt.
- ✓ Notera kvaliteter på tomten: fina träd, fina buskar, berg i dagen, rinnande vatten, branter, fin moss, fina sittplatser, fina platser för odling, fint ljus, vackert ljud, myrstackar, med mera. Sätt ut dessa på pappret genom att mäta/stega från gränserna. Sätt plastband på träd, buskar, med mera som är fina och bör sparas.
- ✓ Notera potentiella problem på tomten till exempel blöta partier, sorkhål, sjuka växter, avfall, etcetera.

Föreställ er ditt hus på tomten:

- ✓ Var passar huset på tomten? Var går solen upp och ner, vinter och sommar?

Var finns fin utsikt som du vill se inifrån huset? Varifrån blåser det vinter och sommar? Var är det torrt och blött? Vad vill du slippa se? Placera huset med hänsyn till noterade kvalitet (förstör inte) och problem (lös dem med din byggnad).

- ✓ Hur närmar man sej huset? Var ska entrén vara?
- ✓ Vilken form ska huset ha? Föredrar du ett långt smalt hus eller kvadratisk?
- ✓ Hur stort ska huset vara i markplan? Den ungefärliga storleken som du har råd med vet du redan men du kan bygga en våning eller två, vilket är bäst för platsen?
- ✓ Sätt ut pinnar för hörnen på huset.

När huset ligger på den platsen, diskutera hur du löser:

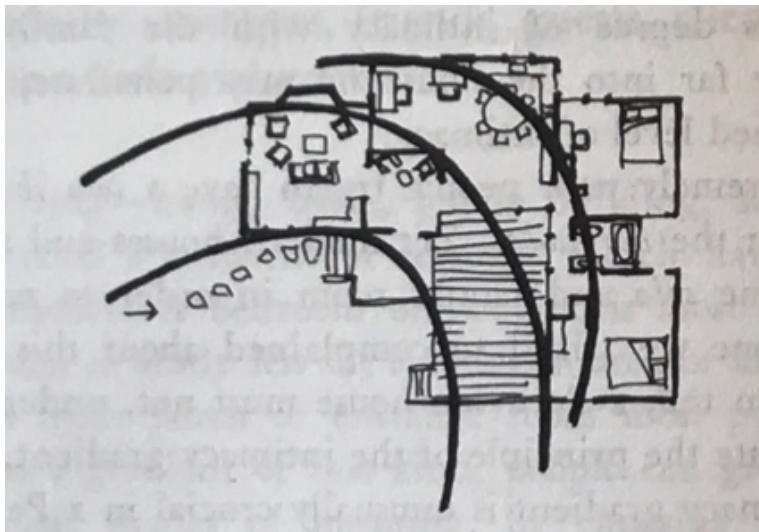
- ✓ Vatten. Var ska eventuell borrhål brunn vara?
- ✓ Avlopp. Var ska eventuell egen avloppsanläggning placeras?
- ✓ Solceller. Var ska eventuell fristående solceller och vattensolvärme få plats?
- ✓ Odling. Var ska eventuell odlingsmark finnas eller växthus stå?
- ✓ Bil. Var ska eventuella bilar parkeras?

Justera platsen om det behövs och notera husets slutliga placering på pappret. Sätt upp det på din tavla i Egnahemsfabriken. Fota alla dokument och lägg i din folder på google drive. Volontärarkitekten stämmer av huset placering med sin mentor.

DESIGNKORT 2: GRADEN AV PRIVATHET

Om inte rummen i en byggnad är ordnade i en sekvens som motsvarar deras grad av privathet, så kommer besök av främlingar, vänner, gäster, kunder och familj kännas lite obekvämt.

Olika rum känns olika privata. Sovrum eller sovplats är kanske det mest privata. Badrum kommer ofta därefter. Arbetsplats ligger någonstans mittemellan. Kök är för många människor den mest offentliga platsen. När rum eller funktioner följer graden av privathet känns det lugnt för besökaren att komma in i ett hem genom

Alexander 1977: 612.

att personen genom utformningen förstår hur långt in i privatheten som man förväntas röra sig, vissa kan gå längre än andra. Det känns också tryggt för den som bor där. Exempelvis känns det mer tryggt att ha sovrums längst bort från ytterdörren om man tycker att sovrummet är den mest privata platsen.

Men hur man ser på detta varierar mellan olika människor. Detta mönster går ut på att just du ska tänka igenom hur du ser på privathet i din bostad. Eftersom du ska bygga ett litet hus så tänker ni *funktioner* istället för rum när ni gör detta mönster. Ta med alla funktioner du vill ha, det vill säga även de som kanske hamnar utomhus eller i en annan byggnad.

- ✓ Notera alla funktioner i ditt hem på var sin post-it-lapp. Laga mat, sova, duscha, etcetera.
- ✓ Vilken funktion upplever du som mest privat? Vad kommer efter det? Tänk och diskutera. Det är självbyggaren som väljer.
- ✓ Lägg alla funktioner i rad från mest privat till mest offentligt. Numrera.
- ✓ Dra streck mellan funktioner som du vill ha en nära relation mellan.
- ✓ Spara resultatet genom att sätta upp det på ett pappersark.

När detta designkort är klart har självbyggare och arkitekt en idé om vilka funktioner som huset och tomten ska rymma och hur dessa funktioner bör förhålla sig till varandra. Om det går att uppfylla är en senare fråga.

DESIGNKORT 3: KÖKET ÄR HUSETS HJÄRTA

Att laga mat – tillsammans – kan vara lika njutningsfullt som att äta tillsammans.

Att separera kök från matplats och finrum blev eftersträvansvärt i rika hem med tjänare och det förde enligt arkitekt Alexander senare med sig att kvinnor, vilka tog över ansvaret för matlagning efter tjänarna, separerades från resten av familjen vid matlagning. För att ta gemensamt ansvar för matlagning är det idag många som vill att köket är centralpunkten både i vardagslivet och när man får besök. Det betyder att köket behöver utformas för att fungera för att flera arbetar med matlagning och undanplockning samtidigt. Det behövs även utrymme för att göra andra saker i köket, som till exempel att besökare sitter och pratar eller att barn läser läxor. Det moderna resursbesparande samhället ställer även krav på att det finns plats för avfallssortering och kanske behöver man annorlunda platser för lagring av mat.

Eftersom du ska bygga ett litet hus finns det inte mycket plats för kök. Det gör det ännu viktigare att tänka igenom vad som är viktigt för dej. Diskutera följande:

- ✓ För det första, är köket viktigt för dej? Vill du ens ha ett kök? Bestäm själv.
- ✓ Vilka funktioner vill du ha i ditt kök? Tänk både på vardagsliv och vid besök. Lista funktionerna. Skriv på post-it-lappar. Prioritera funktioner – utrymmet är begränsat.
- ✓ Kan köket vara utomhus? Utekök kan vara väldigt fina. Kanske inte så praktiskt på vintern, men tänk tanken, kanske kan delar av köket vara ute, det sparar mycket plats i ett litet hus.

- ✓ Kan du dela kök med någon som bor intill? Det gör ditt hus betydligt billigare och det medför ett socialt liv kring matlagning och ätande.
- ✓ Kan istället hela huset vara ett enda stort kök? Kanske är det lösningen för just dej?
- ✓ Vilket utseende vill du ha i ditt kök? Robust och lantligt? Öppna hyllor och saker hängande på väggarna? Stramt, skåpsdörrar, rent och dammfritt? Ljust och naturen kommer in med stora fönster eller glasad dörr? Ombonat, grottligt och utan insyn? Titta på bilder som arkitekten har med sig och diskutera önskad utformning.
- ✓ Sammanfatta dina preferenser, dokumentera dem.

När detta designkort är klart har självbyggare och arkitekt alltså en bild av hur köket ska kännas att vara i och hur det ska hänga samman med resten av huset. Köket får alltså utgöra centrum för diskussionen om hur hela huset ska se ut och kännas invändigt. Husets själ. (Ifall självbyggaren inte vill ha kök slopas detta mönster självklart.)

DESIGNKORT 4: BADRUM PÅ LITEN YTA

Badrum till nytta eller för njutning?

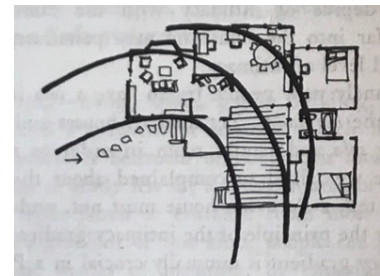
Badrum för njutning var vanligt förr, tänk på gamla vackra offentliga badhus. Det försvann i stort sett i och med puritanismen där det ansågs utgöra grogrund för det onda samhället, men har kommit tillbaka, nu mer i privat miljö. Arkitekt Alexander hävdar till och med att samhällen som stöttar utvecklingen av publika badrum för njutning, främjar fred och motverkar sadism. Hur vill *du* ha ditt badrum? Nytt eller njutning eller både och?

Badrum består av olika funktioner. Du började diskutera dem i designkortet »Graden av privathet».

- ✓ Skriv upp alla badrummets funktioner på post-it-lappar. Tänk även på funktioner som har med njutning att göra, om du vill ha ett sådant badrum.
- ✓ Notera på lapparna vilka funktioner som känns bäst om de är privata och vilka som ska vara offentliga. Vissa funktioner behöver vara både och.
- ✓ Fundera på om funktioner måste vara inomhus eller om de kan vara utomhus, notera på lapparna.
- ✓ Rita tre halvcirklar som på bilden till höger och placera lapparna i förhållande till dessa. Eftersom du bygger ett litet hus finns det troligen inte plats att dubblera till exempel kissa-bajsa-funktionerna för att göra dem både privata och offentliga, vilket betyder att du behöver fatta ett beslut om vad du prioriterar.
- ✓ Dokumentera resultaten.

Att designa badrum innebär också att fatta beslut om hur du ska förhålla dej till miljömässiga aspekter. De besluten behöver tas parallellt med ovanstående designövning. Besluten beror inte bara på dina preferenser utan även på tomtens förutsättningar, till exempel om det finns vatten och avlopp framme vid tomten och om det är möjligt att göra egen avloppsanläggning. Arkitekten har med sig bilder på olika lösningar. Diskutera:

- ✓ Ska du ha vattentoalett? Om du ska ha torrtoalett, vilken lösning ska du ha?
- ✓ Ska du ha urinseparering? Om ja, hur ska urinen komma till användning?
- ✓ Ska du återanvända vatten från handfat, dusch, tvätt, köksho? Om ja, till vad? bevattning? toalett?
- ✓ Ska du ha kommunalt vatten eller egen brunn? Om egen brunn, vilken slags brunn?
- ✓ Ska du ha kommunalt avlopp eller egen avloppsanläggning? Om, egen, vilken typ?
- ✓ Notera alla val.

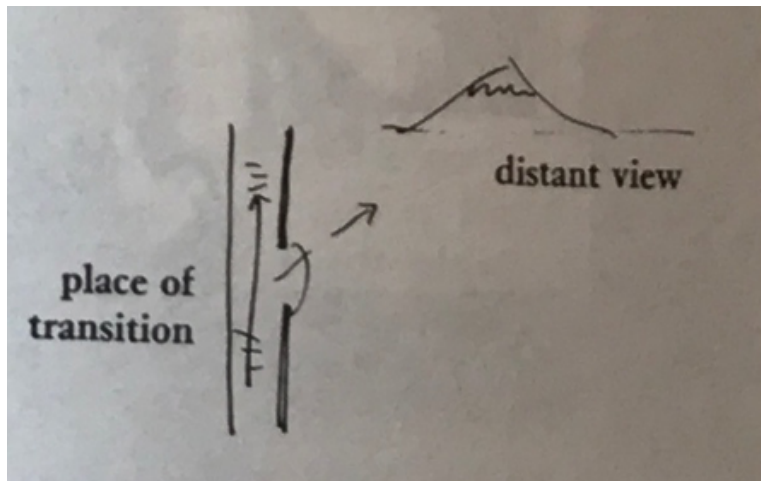

Alexander 1977: 612.

DESIGNKORT 5: ZEN VIEW

*Ju mer storlaget en vy visas upp och ju mer synlig den är varje dag,
desto fortare kommer den att blekna för den som bor där.*

Arketyper för »zen view» hittade arkitekt Alexander i ett buddistiskt kloster i Japan. Den enorma utsikten över dalen var synlig bara från ett enda ställe i klostret: en smal springa i muren i en gång mellan två byggnader. Man såg utsikten bara en sekund varje gång när man passerar i gången. Idén om »zen view» handlar alltså om att bevara den skönaste utsikten så att den hålls levande även för den som bor i huset, inte bara för besökare som ser den för första gången.

Gå tillbaka till dokumentationen från designkort »Huset på tomten» och se om det finns något verkligt vackert synligt från din tomt, som du skulle vilja bli överraskad av då och då istället för att vänja dej vid. Diskutera följande:

- ✓ Varifrån ser man denna utsikt i huset? Går det att göra en »zen view» för den? Var?
- ✓ Finns det platser utomhus där man kan skapa »zen view» för denna utsikt, genom att bygga ett staket, en skulptur, eller dylikt?
- ✓ Sammanfatta och dokumentera.

Detta designkort rör bara en detalj men är med eftersom den annars troligen glöms bort. Det återkopplar också tankarna till platsen – hur huset ligger på tomten.

DESIGNKORT 6: BYGG HUSET I MODELL

Det är självbyggaren som ska känna sej kompetent, inte nödvändigtvis arkitekten.

Tredimensionella designresultat är lättillgängliga för folk i allmänhet och att bygga modell är ett särskilt användbart verktyg för att få folk engagerade och känna sej kompetenta. Självbyggaren ska alltså känna sej trygg i att ta kommandot över huset utformning. Känna frihet, våga prova. Arkitektens roll handlar mycket om processledning. Hur kan självbyggaren stöttas så att hen formar det hus man vill ha och till den kostnadsram som är bestämd?

- ✓ Lägg en stor kartong i A1-format på bordet, där resultaten från designkort »Huset på tomten» är inritat. Tomtens kvaliteter och problem finns alltså markerade och husets preliminära placering och entré är utritad.
- ✓ Lägg ut husets funktioner (post-its) på skivan och börja forma en modell av huset och tomten med kartong, pinnar, kvistar, stenar mm.
- ✓ Tänk på huset och omgivningen inspirerat av bilden med vasen och två ansikten. Båda har sin egen existens, båda behöver designas lika omsorgsfullt, de ska passa ihop men ingen av dem ska överordnas den andra.
- ✓ Lek. Testa nya varianter.

I slutet av dagen har självbyggare och arkitekt en modell av hur funktionerna formar huset, hur huset ligger på tomten, hur huset formar omgivningen – och vice versa.

Medskapande design i Hammarkullen 2010 med arkitekt Carin Smuts, Sydafrika. Foto: Jenny Stenberg.

DEL III

FRAMTIDEN

Svårt att nå de mest utsatta grupperna

Som nämnts tidigare har Egnahemsfabriken under de första åren haft svårt att nå de mest utsatta grupperna i samhället: till exempel äldre som står inför mycket svår ekonomisk situation vid pensionering; nyanlända som är hemlösa eller saknar kontaktnät i Sverige; och unga vuxna som tvingas bo hemma på grund av bostadsbristen. De två huvudskäl som vi sett orsakar denna svårighet är frågorna om finansiering och mark. De mest utsatta grupperna har inte resurser att lösa dessa problem och blir därför inte attraherade av det som Egnahemsfabriken hittills har kunnat erbjuda. På sikt hoppas vi kunna finna vägar för finansiering för de mest utsatta genom till exempel Ekobanken, eller att stat och kommuner börjar stötta självbyggeri så som man gjorde i början av 1900-talet. Vi ser också möjligheter med crowd-funding och andra typer av invånardriven finansiering.

Markfrågan behöver också underlättas för, på initiativ av myndigheter, till exempel genom

att kommuner erbjuder tomträtt. Staten kan även stötta självbyggeri på en mängd andra sätt, genom att ändra lagar, regler och normer för hur man får bygga små hus. På lokal nivå kan markfrågan hanteras till exempel genom att sprida kunskap om Egnahemsfabriken och på så sätt få med lokala markägare att upplåta mark för småskaligt självbyggeri.

Parallellt med att vi fortsätter arbeta inom de ramar som samhället för närvarande ger oss, kommer Egnahemsfabriken att fortsätta utveckla kunskap om vilka strukturer som behöver förändras ifall självbyggeri och andra byggemenskaper ska få en chans att nå de mest utsatta i samhället.

Testa designversionen 2.0 med unga

Under en tid har vi genom Egnahemsfabrikens ungdomsprojektledare Anna Berglund arbetat intensivt just med gruppen unga. Först fick vi stöd till det från Vinnova 2018 för projektet »Tillsammans syns vi». Det syftade till att inte-

grera grundskoleungdomar – både nyanlända och uppvuxna på Tjörn – i Egnahemsfabrikens verksamhet och låta dem bygga olika saker samtidigt som de fick till uppgift att dokumentera i text och bild och sprida kunskap om Egnahemsfabriken utåt.

Konceptet fungerade bra och utvecklades i det VGR- och Formas-finansierade projekten »Tillsammans bygger vi» som löper 2019–2021. I dessa projekt utökade vi åldern till 25 år eftersom vi såg att grundskoleungdomarna genom verksamheten visserligen blev väldigt taggade att bygga sina egna hus, men att de inte var där än, det var för tidigt.

I »Tillsammans bygger vi» testar vi designmetoden 2.0 »STOR» tillsammans med ungdomar. Under det första året genom att ungdomar designar och tillsammans bygger ett utekök vid Egnahemsfabriken, en idé som vi fått andra VGR-medel för att förverkliga i projektet »Från frö till ugn». Under det andra året ska ungdomar sedan få designa och bygga fyra flyttbara

små bostadshus till några av dem själva. Mer finansiering för den idén håller på att sökas på olika sätt och markfrågan bearbetas för att husen sedan ska få en plats.

I och med denna möjlighet att testa designmetoden 2.0 »STOR» med unga, kommer Egnahemsfabriken att få värdefull kunskap om hur den fungerar och chans att utveckla den ytterligare.

Spridning i landet - och globalt

Egnahemsfabriken Tjörn hade redan från början ambitionen att bidra till uppskalning av verksamheten. Det var en viktig orsak till att Vinnova stöttade projektet inledningsvis. Det var som sagt därför det tidigt bildades både en lokal ekonomisk förening och en nationell ideell. Med tanke på det ökande intresset för byggemaskaper i landet, finns det anledning att vara optimistisk att självbyggeri kommer att öka. RISE som medverkade i Vinnova-projektet som forskare med uppgift att titta just på frågan om uppskalning och affärsmodeller, har tillsammans med Egnahemsfabriken skrivit en framåtsyftande rapport om möjligheterna att utveckla en ny Egnahemsrörelse (Tekie et al. 2019).

Stöttestenen, som jag ser det, är vilken väg som är mest ändamålsenlig att gå – om man vill nå

de mest utsatta grupperna i samhället. Går det att implementera Egnahemsfabriker runt om i landet uppifrån? Med en bestämd struktur för styrning av utvecklingen? Med färdiga mallar för avtal, tjänstebeskrivningar och fixerade ritningar för prototyper, kanske lämpliga för fabriksproducerade moduler som är lika för hela landet? Eller behöver Egnahemsfabriker växa underifrån för att lyckas nå de mest utsatta? Måste de bygga på människors engagemang, deras lokala nätverk och vara flexibla nog att utvecklas åt olika håll beroende på var de ligger? Det återstår att se.

Det finns potential att Egnahemsfabriker startar i några olika sammanhang i Sverige där vi har haft kontakt och samarbetat. Dels är det i några mindre så kallade avfolkningskommuner, där civilsamhället tar saker och ting i egna händer och på olika sätt lyckas vända utflyttningsstrender. Där finns det intresse för att starta Egnahemsfabriker till stöd för dem som vill stanna och för att erbjuda ekonomiskt intressanta alternativ för dem som är intresserade av att flytta in.

Det finns också intresse i miljonprogramskontext. I Göteborg löper två olika initiativ parallellt som samarbetar till viss del. Det ena är initierat av civilsamhället i samverkan med Studieförbundet. De söker en väg framåt i

främst nordost för att starta ett socialt byggföretag (Byar & kvarter) som stöttar byggemaskaper. Det andra är Hyresgästföreningen som i samverkan med Chalmers arkitektutbildning i Hammarkullen, »Design and planning for social inclusion», söker vägar framåt för att starta en byggemaskaper och självbyggarcentral i Bergsjön. Dessa är exempel på växande rörelser som kan resultera i nya Egnahemsfabriker – eller något liknande. Egnahemsfabrikens ideella förening stödjer dessa initiativ med erfarenheter och kunskap.

Det finns också ett internationellt intresse för Egnahemsfabriken. Kanske får vi möjlighet att återvända till Argentina och förmedla det som vi lärt i Sverige, baserat på kunskap som vi fick från dem för 35 år sedan. Där finns visserligen sedan många år redan en stark bostadskooperativ rörelse, som i liten skala men med stor framgång kvalitetsmässigt bygger hyreshus åt utsatta grupper. De har emellertid nu en svår situation ekonomiskt, eftersom deras regeringar efterhand försämrat förutsättningarna för kooperativt byggande. Även i Argentina behöver alltså en vändning ske, om klyftorna mellan dem som har och dem som inte har ska minska. Medskapande är, som sagt tidigare, väldigt intressant just för att det innebär en maktförskjutning i samhället till invånarnas fördel.

Foto: Jakob Stenberg Kain.

Tack till

Denna text har kommit till som ett resultat av samarbeten – både långt bak i tiden och nu. Erfarenheterna i Argentina som beskrivs i första halvan har jag delat med Jaan-Henrik Kain och vi skickar ett varmt tack till Omar Varela, Sergio Aguirre, Monica Tennenbaum och alla människor i Barrio Brandsen som gett så mycket värme och kunskap om medskapande. Vi tackar också de andra åtta arkitektstudenterna samt alla studenter och lärare i Argentina som vi fick chansen att lära från och tillsammans med.

I den andra delen har de fyra första självbyggarna, Ahmed Salawada, Eva Annerås, Markus Mattiasson, Mikael Stenberg, och volontär-

arkitekterna, Daniela Diaconu, Huda Hakky Houda, Sarah Ameer, Caroline Ekberg, naturligtvis bidragit väldigt mycket, varmt tack till er! Likaså har Tinna Harling, Anna Berglund och Erik Berg bidragit till texten i hög grad. Alla andra verksamma på Egnahemsfabriken Tjörn har medverkat på olika sätt, platschef Christian Rubell, snickarna Raed Turaani och Alaa Saed, kontrakterade hantverkare, medlemmar, styrelsen, supporters, sommarjobbare och Chalmersstudenter. Dessutom alla aktiva samverkanspartners, särskilt Ann-Marie Myllykangas och Andreas Hansen vid Studieförbundet Vuxenskolan och Egnahemsfabrikens ekonom Mona Hermansson, Ekopoolen.

Sist men inte minst har Adlerbertska forskningsstiftelsen gett medel för att denna bok skulle kunna produceras. Stort tack också till övriga finansörer av Egnahemsfabrikens verksamhet: Vinnova, Formas och Västra Götalandsregionen.

EGNAHEMSFABRIKENS SAMARBETSPARTNERS: Studieförbundet Vuxenskolan, Svenska kyrkan, Tjörns kommun, Ekopoolen, Arkitektkontoren Röd, Inobi och Apricus, Föreningen för bygggemenskaper, Byggbrigaden, Agapes vänner STO, Rädda Barnen, Röda Korset, Omställning Tjörn, Orust Kretsloppsakademi, Derome, Beijer, Kjells Träfiberisolering, Ivars Färg, RISE, Chalmers ACE Social Inclusion & Teori och text.

BILAGA 1

Summering av tid för empowermentprocess och byggcirklar - Version 2.0 »LITEN«

2019-08-19

Antal timmar	Självbyggare	4	Volontärark	4	Mentor	2	Kursledare	SV cirkel	Forskare	Arkitekt	Platschef	Snickare	Snickare	Summa tid	
Förberedelser	2	8	0	0	0	0	8	8	0	24	16	0	0	66	
Utbildning	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
A Självbyggarna startklara	9	36	0	0	0	0	2	0	0	17	17	4	4	89	
B Utforma ditt hus	2	8	0	0	0	0	0	0	0	8	8	0	0	26	
C Bygg ditt hus	16	64	0	0	0	0	0	0	0	16	8	8	32	144	
E Inspirationsföredrag	0	0	0	0	0	0	0	4	0	0	0	0	0	4	
Summa tid	29	116	0	0	0	0	10	12	0	65	49	12	36	329 inkind-tid är medräknat här	
Timpris exkl moms				400		550		550	400	985	550	400	360	240	
Summa SEK exkl moms				0		0		5 500	4 800	0	35 750	19 600	4 320	8 640	73 810 inkind-pengar är INTE medräknat här
				inkind				inkind							

Timpriserna gällde 2019, de har höjts sedan dess.

73 810 för 4 självt: 18 453 per självbyggare

73 810 för 8 självt: 9 226 per självbyggare

Tid som betalas för direkt av självbyggarna (ligger alltså utanför kursavgiften):

Bygglövsritningar (4*8h), timpris 550 SEK

17 600

17 600

Rådgivning och bygghjälp (4*40h)

5 500

4 000

3 600

2 400

15 500

Summa SEK exkl moms

33 100

Inspirationsföreläsningarna

Betalas av SV och ska gå runt genom besöksavgifter i dörren

BILAGA 2

Summering av tid för design- och empowermentprocess samt byggcirklar - Version 2.0 »STOR»

2019-08-19

Antal timmar	Självbyggare	4	Volontärark	4	Mentor	2	Kursledare	SV cirkel	Forskare	Arkitekt	Platschef	Snickare	Snickare	Summa tid
Förberedelser	2	8	0	0	0	0	40	8	16	24	16	0	0	114
A Utbildning	0	0	4	16	4	8	7	1	4	4	2	2	2	54
B Självbyggarna startklara	11	42	11	42	0	0	2	1	1	17	17	4	4	151
C Rita ditt hus	14	56	34	136	7	14	9	1	7	6	6	0	0	290
D Bygg ditt hus	16	64	0	0	0	0	0	1	0	16	8	8	32	145
E Inspirationsföredrag	0	0	0	0	0	0	2	12	0	2	0	0	0	16
Summa tid	43	170	49	194	11	22	60	24	28	69	49	14	38	770 inkind-tid är medräknat här
Timpris exkl moms				400		550	550	400	985	550	400	360	240	
Summa SEK exkl moms				77 600		12 100	33 000	9 600	27 580	37 950	19 600	5 040	9 120	144 390 inkind-pengar är INTE medräknat här
				inkind				inkind						

Timpriserna gällde 2019, de har höjts sedan dess.

144 390 för 4 självt 36 098 per självbyggare

144 390 för 8 självt 18 049 per självbyggare

Tid som betalas för direkt av självbyggarna (ligger alltså utanför kursavgiften):

Bygglovsritningar (4*8h), timpris 550 SEK

17 600

17 600

Rådgivning och bygghjälp (4*40h)

5 500

4 000

3 600

2 400

15 500

Summa SEK exkl moms

33 100

Inspirationsföreläsningarna

Betalas av SV och ska gå runt genom besöksavgifter i dörren

REFERENSER

Ache, Peter, Micha Fedrowitz. 2012. "The Development of Co-Housing Initiatives in Germany." *Built Environment* 37 (3):395-412.

Alexander, Christopher, Sara Ishikawa, Murray Silverstein, Max Jacobson, Ingrid Fiksdahl-King, Shlomo Angel. 1977a. *A Pattern Language: Towns Buildings Construction*. New York: Oxford University Press.

Alexander et al. 1977b. *The Timeless Way of Building*. New York: Oxford University Press.

Allinger, Alice. 2019. *Building a house and reaching a dream? An investigation of the pedagogical dimensions of participatory design in a self-building process* (Master's thesis in Learning and Leadership). Gothenburg: Chalmers.

Blomberg, Ingela, Kerstin Kärnekull. 2013. *Bygga seniorboende tillsammans: En handbok*. Malmö: Svensk Byggtjänst.

Czischke, Darinka. 2017. "Collaborative housing and housing providers: Towards an analytical framework of multi-stakeholder collaboration in housing co-production." *International Journal of Housing Policy* 18 (1):55-81.

Hansson, Einar. 2009. "Självyggeri: tradition med morgonluft." *Byggnadskultur* (3).

Hernández, Felipe, Peter Kellett, Lea K Allen. 2010. "Rethinking the Informal City: Critical Perspectives from Latin America." New York: Berghahn Books.

Holm, Maria. 2018. "Självlklart med återbruk i Svartlamon: Stadsekologiskt experiment utmanar bygg- och levnadsnormer." *Kloka hem* 6:22-31.

Karlsson, Erik. 2011. *Deltagande i planering och byggande: brukarplanering och självyggeri*. (Examensarbete i Fysisk planering). Karlskrona: Blekinge Tekniska Högskola

REFERENSER

Livingston, Rodolfo. 1995. *El Metodo*. Capital Federal, Venezuela.

Lundquist, Linus. 2015. *Organiserat självbyggeri på 2000-talet: Inventering av utförda projekt och förutsättningar för en bostadsproduktion med involvering av privatpersoner* (Studentarbete). Göteborg: Chalmers.

Mathéy, Kosta. 1989. "Microbrigadas in Cuba: A Collective Form of Self-help Housing." *Netherlands Journal of Housing*.

McCamant, Kathryn, Charles Durrett. 2011. *Creating Cohousing: Building Sustainable Communities*. Gabriola Island: New Society Publishers.

Olivegren, Johannes. 1975. *Brukarplanering*. Göteborg: FFNS- gruppens förlag.

Ranger, Anna, Karin Westerberg. 2004. *Metoder för möten: För ökat deltagande i lokalt förändringsarbete*. Malmö: Miljöförvaltningen.

Foto: Jenny Stenberg

Svensson, Anders. 2012. *Byggemenskaper: Ett bidrag till hållbart stadsbyggande även i Sverige!* Stockholm: Delegationen för hållbara städer.

Tekie, Haben, Tomas Bokström, Erik Berg, Tinna Harling. 2019. *Fler vägar till egna hem åt fler: Plan för uppskalning av Egnahemsfabrikens plattform för professionellt organiserade sociala byggprocesser - finansiering och organisationsstruktur*. Göteborg: RISE & Egnahemsfabriken Tjörn.

Valinger, Alice, and Caroline Ekberg. 2017. *To build a home: An exploration of self building* (Master's Thesis). Gothenburg: Chalmers.

Volny, Olle. 1977. *Arkitektur genom eget arbete organiserat självbyggeri i Stockholm 1927-1976*. Stockholm: Svensk Byggtjänst.

Westholm, Helena. 2019. *De byggde gemenskap: erfarenheter från tio bygg- och bogenkaper i Sverige*. Göteborg: Chalmers.

Jenny Stenberg, forskare på Göteborgs Universitet och egenföretagare i Apricus, arbetar med aktionsinriktad, interaktiv och transdisciplinär forskning och utvecklingsarbete med fokus på sociala aspekter och invånarinflytande i planering, renovering och design. Hennes avhandling 2004 byggde på fem års arbete i stadsdelen Biskopsgården där hon utvärderade Storstadssatsningen. 2008 startade hon en masterkurs i medskapande för arkitekter på Chalmers, som går tre månader varje i år i Hammarkullen. Hon har varit inolverad i många olika forskningsprojekt, hela tiden med fokus på invånarnas roll i utvecklingen. 2018 började hon arbeta som forskare i Egnhemsfabriken med den medskapande designmetoden för självbyggarna. Kontakt: jenny.stenberg@gu.se | jenny.stenberg@apricus.nu | www.codesigncities.se | www.apricus.nu